

APOLLO-KÖNYVTÁR
4.

A ROMÁN
IRODALOMTÖRTÉNET
TÁJRAJZI PROBLÉMÁI

IRTA

GÁLDI LÁSZLÓ

BUDAPEST 1935

Az APOLLO különnyomata

Felelős kiadó: *Gál István*

Radó István, *Budapest.*

[Erdélyi Magyar Adatbank]

I.

Talán egyetlen irodalom tanulmányozásában sem játszottak a tájrajzi tényezők olyan fontos szerepet, mint a román irodalomtörténetben. Sok kötetes tudományos munkától egészen a bakkalaureáutusra bemagolt kis kézikönyvekig, szinte minden szerző kiemeli, hogy ez vagy az az író moldvai, erdélyi vagy havasalföldi származású. Maguk a románok tudatában vannak ennek a tájrajzi megoszlásnak, mely éppenúgy, mint a dákoromán nyelvtérület egyes vidékek szerint élesen elhatárolt földrajzi alakulata,¹ lelkiség szempontjából is tájanként eltérő típusokat eredményez. Más a havasalföldi román szellem, mint a moldvai, s ez a kettő külön-külön és együttvéve ellentétben áll az erdélyi román szellemmel, amint Treml érdekesen és meggyőzően mutatja ki „L’âme roumaine

¹ Ezt az éles különválást maga *Iorga* is elismeri a román műveltség történetéről írt műve bevezetésében: „Entre le centre de l’Europe et la steppe russe, entre les régions du Nord, et le Midi ensoleillé qu’ est la Péninsule des Balkans, s’étend toute une région dont l’unité géographique n’existe pas quant aux caractères positifs de la nature ... Las diverses zones des régions géographiques qui sont l’Olténie, la Valachie, la Moldavie et la Transylvanie, avec ses annexes sont cependant séparées par de profondes différences qui font de chacune d’elles un tout distinct et particulier.” (Histoire des Roumains et de leur civilisation, Paris, 1920. 1—4. 1.).

de Transylvanie” című cikkében.² Mindnyájunk élénk emlékezetében él, hogy ez a tanulmány jellegzetes vitára adott alkalmat, melynek során kiderült, hogy a román tudósok elsősorban politikai okokból tartózkodnak olyan tájrajzi problémák felvetésétől és megoldásától, melyek az egységesnek felfogott román szellem belső ellentéteire vetnek világot.³ Ezért ritkák mindmáig az olyan cikkek, mint például Lovinescu kitűnő tanulmánya, mely már 1911-ben találóan foglalta össze a román irodalmi transzylvanizmus fő vonásait.⁴

A tények tárgyilagos vizsgálata viszont arra kötelez, hogy a tájszemlélet elvét a román irodalomtörténetre is kiterjesszük. Azt vizsgáljuk tehát, mennyiben járult hozzá, a történeti fejlődés során, egy-egy vidék szellemi élete, műveltségének egész atmoszférája a román lelkiesség s ennek keretében a román irodalom kifejlesztéséhez. Feltétlenül szükséges, hogy az egyes vidékekhez fűződő és történelmi okokkal világosan magyarázható kultúrhatásokat is vizsgálódásunk körébe vonjuk. Másfelé orientálódott Erdély, mint Munténia, más forrásból nyert ösztönzést Moldva, mint Olténia vagy Besszarábia. A külföldről jövő kultúráramlatok előbb mindig csak egy-egy vidék szellemi mikrokozmoszában okoztak forrongást s másodlagos tény volt, mikor ezek a megmozdulások más vidékekre is átterjedtek. Nem hagyhatók tehát figyelmen kívül az egyes vidékek közt történt művelődési érintkezések sem. Ez a két tényező, az idegen hatások s a román nyelvterület egyes részei közt fellépő s azokat összekötő áramlatok képezik a román irodalom fejlődésének dinamikus tényezőit. Az is természetes, hogy épp e kultúrhatások elemzésében a legteljesebb tár-

² Nouvelle Revue de Hongrie, 1932 december. Ez a cikk sok olyan adatot idéz, melyre rövid összefoglalásunkban ki kellett volna térnünk. Ezért megjegyezzük, hogy *Trem* tanulmánya s a jelen dolgozat bizonyos mértékben kiegészítik egymást.

³ U. o. 1933 május—június.

⁴ E. Lovinescu, Critice, V. Buc. 1921. 143—154. l.

gyilagossággal kellő szerepet kell juttatni a magyar befolyásnak is, melyet alkalomadtán elismernek ugyan a román és külföldi tudósok, de általános értékét és fontosságát csökkenteni igyekeznek.⁵ Az alábbiakban látni fogjuk, hogy a nyugati eszmék tekintélyes része magyar közvetítéssel került bele a román szellemi élet vérkeringésébe.

Célkitűzéseink során még egy szempont veendő figyelembe. Igaza van Mario Roquesnak, mikor megállapítja, hogy a „román irodalom tulajdonképpen a román lélek kibontakozását, fokozatos feltárulását jelenti.”⁶ Az irodalmi tudat kialakulásának történeti folyamata ez, vagyis oly összefoglaló kérdés, melyre eddig még nem fordítottak kellő figyelmet a román irodalom kutatói. Tájszemlélet, kultúrorientáció, irodalmi tudat kialakulása, ez az a hármas koordinátarendszer, melynek keretében összefoglalni próbáljuk e szlávtság, magyarság, némettség, katolicizmus, protestantizmus és ortodoxizmus közé beékelte keleti latinság fejlődéstani problémáit. Egyelőre csak nagy vonalakat vázolhatunk fel: a részletek kialakítása, az így nyert keretek adatszerű kitöltése még sok további kutatást feltételez.

*

Nehéz és mindmáig kielégítően meg nem oldott feladat, hol, melyik vidéken indult meg a román szellem

⁵ A magyar hatás összefoglaló méltatása rendszerint efféle mellékmondatba szorult: „Mindaz a nyugati befolyás, amit az országon sietve áthaladó kereskedők, vagy korlátolt ferencesek, vagy *akár a Magyarországgal való kapcsolatok* (fie și legăturile cu Ungaria) hozhattak, igen kevés volt ahhoz, hogy valamennyire is meg tudja változtatni a bojárság életmódját és gondolkodását (ceva din felul de vieată și gândire a boierimii), I. P. P. *Panaitescu*, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Gr. Ureche și Miror Costin*, București, 1924. I. l.

⁶ L. még: *C'est de ces prises de conscience successives, de plus en plus larges et précises, qu'est faite l'histoire de la littérature roumaine*”, P. *Haneș*, *Histoire de la littérature roumaine*, Paris, 1934. X. l.

önmagára ébredése. Nem hihetjük el, hogy mindig meg lett volna a nyelvi latinságnak megfelelően a római származás tudata,⁷ e gondolat fejlődése inkább azt bizonyítja, hogy a latin eredet tudatossága mindig felülről lefelé terjedt, vagyis olyanok jöttek rá erre a gondolatra, akik magasabb tanulmányaik révén kerültek kapcsolatba a latin nyelvvel. A római gondolat hordozói mindenkor latinos szellemű idegenek, illetve a román nép nyugati műveltségű emberei voltak. Minden okunk megvan annak a feltevésére, hogy pl. a 12—13. században is csak a latinul tudók előtt derenghetett a római-román kapcsolatok gondolata s csak ezek a magasabb műveltségű egyének terjeszthették volna el a római származás nemzetkovácsoló kollektív tudatát. Feltehető már most, hogy amint a román, fejedelemségek állami életének kialakulásában döntő szerep jutott a magyar befolyásnak,⁸ s amint a moldvai oklevelek is magyar hatásról tanúskodnak,⁹ éppúgy a középkori Magyarország latin műveltségével való érintkezés járult valószínűleg hozzá a római tudat első felcsillanásaihoz. Ebben az irodalom-előtti folyamatban természetesen része lehetett a havasalföldi és moldvai katolikus püspökségek mellett működő latin iskoláknak is.¹⁰ Az Anjou-kor műveltsége nem csak francia elemeket juttatott Mircea udvari életébe, hanem talán már e korra tehető a román föld lati-

⁷ L. pd. *Iorga*, Rumänische Seele (Vom Leben und Wirken der Romanen, II. l.), Berlin, 1933, 9. l. A szó hangképének megőrzése (pl. *împărat* — *imperator* esetében) egyáltalában nem teszi bizonyossá a szó gondolati tartalmának átöröklését, valamint az albán *mbret*, mely ugyanabból a latin szóból származik, sem feltételezi a római állameszme fennmaradását a Balkán félszigeten.

⁸ „Es ist bemerkenswert” — mondja *Tremel* — „dass die altesten französische Einflüsse zur Zeit der Anjous ebenfalls durch Ungarn in die Wojwodschaften dringen”, Ung. Jahrb. IX. (1929), 277. l.

⁹ N. *Iorga*, Histoire de l'enseignement en pays roumain. București, 1933, 9. l.

¹⁰ U. o. 6. l.

nos műveltségének szórványos kezdetei is. Magyar-román kultúrérintkezések érdekes szimbólumát őrizték meg e kor lassankint felbukkanó művészeti emlékei is: lehetetlen nem jelképesen értelmeznünk azt a tényt, hogy körülbelül ugyanakkor ábrázolják Mirceát az Anjouk lovagi ruhájában, mikor a Zaránd-vidéki ortodox templomokban bizánci módra festett magyar szentek között Nagy Lajos képét találjuk.¹¹ Erdélyi származású a moldvai gótika is, mely ott bizánci elemekkel vegyülve, sajátos, a moldvai szellem lelki alkatának megfelelően új stílust eredményezett. Az irodalom még hallgat e korban, írott emlékeink egyáltalában nincsenek. Nehéz bizonyítani, hogy már 1400 után lett volna oláh bibliafordítás s legfőljebb arra van adat, hogy Nagy István korában már állítottak ki oláh nyelvű okiratokat.¹² De szabad-e egészen figyelmen kívül hagyni az irodalom alatt lappangó román népköltészetet, melyre csak később, a 16. században vet Balassa Bálint feljegyzése futó világot. Talán valóban rejtőznek már e korban a szerb népeposzszal rokon balladás énekek s talán már ekkor megindulnak épp az erdélyi vegyesnyelvű területekkel kapcsolatban magyar és román népköltészet érintkezései is.¹³ Efelét bizonyítana például Kömives Kelemenné balladája, mely egy ismert és több balkáni népnél meglévő monda magyar megfelelője. A román szellem specifikus megnyilatkozása már e korban a népköltészethez fűződik, melynek műfajait nehezen tudnók ugyan kikövetkeztetni, de amely balkáni gondolatvilágával s az ortodox valláshoz tapadásával a románság déldunai hagyományainak biztos letéteményese.

*

¹¹ V. ö. Silviu *Dragomir*, Vechile Biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV. și XV. Cluj, 1930.

¹² *Iorga*. Istoria liter. rom. I. 217.

¹³ V. ö. *Kántor* Lajos, Kölcsönhatások a magyar és román népköltészetben. Az Erdélyi Múz. Egyes. XI. Vándorgyűlésének Emlékk. 29. sk. I.

A nemzeti nyelvű írásbeliség megindulását leggyakrabban a huszitizmussal szokták kapcsolatba hozni. Ez eredményezte volna — talán először Máramarosban, a román irodalom „bölcsőjében” — bibliai szövegek fordítását, melyek hamarosan elterjedtek, főleg Moldvában. Ugy látszik, hogy a moldvai huszitizmus sajátos nemzetközi jelleggel bírt: ide menekültek az első magyar bibliafordítók is és az a tény, hogy Moldvában jegyezték le a székely rovásírás legrégebbi emlékét is (melyet egy csehországi nyomtatványban találtak meg),¹⁴ csak még színesebbé teszi azon népek viszonyát, melyek e tájt az új felekezet jegyében találkozhattak. A román huszitizmus különös vonása, hogy eleinte nem latinból, hanem egyházi szlávból fordított szövegekkel kezdi meg tevékenységét. Sajátos román tény ez, mely az előbbi korszak műveltségének egyenes következménye. Ezek a huszita származású szövegek hamarosan elterjedhettek Havasalföldön is, hisz mikor a 16. században a brassói luteránus szászok meghívására Coresi, a târgoviștei könyvnyomató diakonus megkezdi munkáját,¹⁵ ő is előbbi, huszita jellegű fordításokra támaszkodik. Fontos kiemelni a huszita eszme területi expanzióját: úgy látszik, északról a román vidék széléről indult ki, majd átkerült Moldovába, innen Havasföldre, igazán termékennyé s a nemzeti nyelvi irodalom szempontjából példaadóvá azonban csak akkor lett, mikor a reformáció korában ismét Erdélybe jutott s előbb szászok, majd a 16. század vége felé magyarok karolták föl. E körforgás eredménye abban is megnyilatkozik, hogy a szászvárosi Ószövetségfordítás alapjául már nemcsak egyházi szláv szöveg, hanem elsősorban Heltai Gáspár magyar tolmácsolása szolgált.

¹⁴ L. Magyar Nyelv, 1935 jan.—febr.

¹⁵ El kell ismerni, hogy a keleti egyház merev hagyománytisztelete mellett is már 1508-ban megjelent az első havasalföldi nyomtatott könyv, persze ismét nyugati, mégpedig velencei hatás révén. Ez a szláv jellegű könyvnyomató-kultúra beleolvad az erdélyi protestáns színezetű kiadványokba, amiről utóbbiaknak bizánci jellegű külső díszítése is tanuskodik.

Semmiképpen sem tehető fel, hogy Coresi pusztán az általános olvasmányszükség („un besoin général de lecture”)¹⁶ folytán kezdte munkásságát. Egészen a reformáció szellemében mondja 1564-ben megjelent Szentírásmagyarázatában, hogy a szláv egyházi nyelvet nem értik sem a papok, sem a nép, s ezért van szükség közérthető szövegek kiadására. Tudatosan küzd az istentisztelet formalizmusa, értelmetlen „mormogásai” ellen.¹⁷ Nincs még igazi irodalmi célkitűzése, hanem elsősorban a vallásos élet elmélyítését tartja szem előtt.

E protestáns jellegű egyházi szövegek természetesen nem szorították ki máról-holnapra a szláv s a fokozatosan megerősödő görög irodalmiságot. A huszita hatás idején szláv nyelven írja Neagoe fejedelem fiához intézett intelmeit s még a 16. század végén is görög költemény számol be Vitéz Mihály hőstetteiről. Mégis van az erdélyi protestáns irodalmi mozgalomnak két igen fontos eredménye. Egyrészt ez emelte ki a népies képzeletvilág termékeit, a népkönyveket, irodalomalatti állapotukból. Az erdélyi románok ekkor kezdik kéziratos gyűjteményekbe foglalni apokrif legendáikat és a bogumil jellegű prózai szövegeket. Kétségtelen, hogy ez a népköltéssel többé-kevésbé rokon irodalom éppen az erdélyi protestantizmus révén ébredt nyelvi öntudatára.¹⁸ Másrészt a reformáció közvetlen kapcsolatba hozza a romániséget a 16. század humanizmusával. Itt már Moldvának is jelentős szerep juthatott volna, hiszen a Herac-

¹⁶ *Iorga*, Histoire des Romains et de leur civil. Paris, 1920, 163. l.

¹⁷ „Nu boscorodiți, că va bate voi Domnul” (Ne mormogjatok, mert megver benneteket az Isten) mondja a „Molitvelnic” előszavában.

¹⁸ Érdekes megemlíteni, hogy amikor később Bethlen Gábor és a két Rákóczi György támogatásával megindulnak Erdélyben a román nyelvű görögkeleti istentiszteletek, a havasalföldi metropolita tiltó rendelettel válaszol, mivel a román nyelv bárdolatlan voltánál fogva nem való az istentiszteletre. L. *Jancsó* Benedek, Erdély története, Kolozsvár, 1931. 175. l.

lides alapította Cotnar-i akadémiának¹⁹ igazgatója. Sommer maga is neves humanista volt s Melanchton veje, Kaspar Peucer is itt működött.

Kár, hogy egyrészt a politikai körülmények, másrészt a megfelelő képzettségű társadalmi osztályok hiánya útját állták e tervek elmélyülésének. A latinos műveltség tartósabban hat később, a 17. században az erdélyi református főiskolák révén. Elég ezúttal Párizz-Pápai és Halics Mihály ismert barátságára utalnunk, mely filológiai téren egy érdekes román-latin szógyűjteményhez, irodalmi szempontból pedig a román időmértékes verselés első kísérletéhez vezetett.²⁰ A 16. század tipikusan erdélyi öröksége tehát nem annyira *a protestáns vallás kevéssé maradandó térhódítása, mint inkább az anyanyelv fölfedezése volt.*

Ha nem is határozott irodalmi tudatot, de bizonyos nyelvi tudatosságot feltétlenül teremtett a reformáció gondolatvilága. A közérthetőség 16. századi elvét fűzi tovább a görögből fordított és II. Rákóczi György támogatásával megjelent gyulafehérvári biblia, melyben a fordító kijelenti, hogy *minden román számára érthető nyelven akarják írni munkájukat*, „ha pedig nem értik meg, — teszi hozzá, — az nem a mi hibánk, hanem azé, aki szétszórta a románokat más országokban, úgy, hogy szavaik más nyelvekkel keveredtek, s nem beszélnek mind egyformán.”²¹ Fontos tény, hogy pár év múlva ugyanezt a gondolatot ismétli Vasile Lupu Moldovában s hasonló eszme domborodik ki a század végén a Havasalföldön, a Serban-féle biblia előszavában (1688), melynek célja, hogy „gyertyaként ragyogjon egy egész nép-

¹⁹Mint ismeretes, Cotnar vidékén főleg magyarok és szászok laktak s így valószínű, hogy Heraklides főleg a lakosság-
nak eme rétegére számított a moldvai latinkultúra megalapozásában. L. Bertha, *Magyars et Roumains devant l’histoire*, Paris 1899, 185. l.

²⁰S. Drăganu, Mihail Halici, Dacoromania, IV., 77—169. l., v. ö. Kristóf Gy. Erd. Irod. Szemle. IV. 409. l.

²¹Bianu-Hodoş, Bibliogr. veche rom. I. 170. l.

nek”, vagyis „románoknak, moldovaiaknak és magyaroláhoknak („Rumănilor, Moldovenilor și Ungro-Vlahilor”). Ebből világosan látható, hogy a reformáció vezéreszméi csak egy századdal később vezettek, ismét jellegzetes körforgás után a nemzeti szellem egységes felfogásához.

De addig is állandó táplálékul szolgáltak ezek az irodalmi termékek a fejedelemségek művelődésének s érdeemes néhány vonással feljegyeznünk, hogyan rajzolódik ki a szláv egyházi munkákkal vegyesen megjelenő román nyelvű könyvekből a lassanként kibontakozó nemzeti öntudat. Állandó gondolat például az, hogy feltétlenül szükséges román nyelvű könyvek kiadása, mert ilyenek addig nem voltak s mert a tanulatlan papság más nyelven úgysem ért. Hetven évvel a Coresi-féle kiadványok után egy 1643-ból való Iași- „Carte de învățătură” szerzője így fejezi ki ezt a negatív irodalmi tudatot: „Annál inkább kell fordítani a mi román nyelvünkre, melyen még úgy sem írtak könyvet, mivel a más nyelveket nehezen lehet megérteni tanítók és megfelelő tanítás hiányában; amennyit eddig tanítottak, most annyitsem tanít senki.”²² Egy magyarázatos evangélium, melyet a következő évben nyomtattak Dealu kolostorban, szintén megemlíti a papok tanulatlanságát s még azt is hozzátéveszi, hogy „nemcsak ők maguk nem értik a szentkönyveket, hanem az sem tetszik nekik, ha valaki náluk jobban érti azokat.”²³ A helyzet nem javulhatott sokat a század végéig sem, mert a Buzău-ban 1698-ban kiadott „Mineiul” szerzője épp így kesereg a papok tanulatlanságán.²⁴ Néhány évvel később Dimitrie Cantemir korában a târgovistei Molitvelnic szerzője szintén kiemeli, hogy helyenként kiegészítette, magyarázgatta a szöveget a papok egyszerűsége, tudatlansága miatt („pentru pros-

²² U. o. 140. l.

²³ Az eredeti szövegben: „De se și afla cineva a înțelege, nu le place lor”, u. o. 146. l.

²⁴ U. o. 551. l.

timé preoțiloru”).²⁵ Még valamit megjegyez ez a fordítás: panaszkodik a román nyelv „rövidsége” miatt (scurtaré limbii), vagyis, amit más szövegek „îngustaré limbii, a nyelv „szűk volta” néven emlegetnek.²⁶ Mindez világosan bizonyítja hogy a 17. század iskoláztatása, bár kétségtelenül történtek mindenféle kísérletek (L. Iorga, Hist. del’enseign. 20. és köv. l.), nem hatott le a nép szélesebb rétegeibe. Erdélyben talán jobb volt a helyzet, a fejedelemségekben viszont nem alakult ki olyan művelt osztály, mely a nyugatról jövő eszmék befogadására alkalmas lett volna.²⁷ Az esztétikai élvezet, az irodalmi értékek megbecsülése sem fejlődhetett ki még ebben a korban s valószínű, hogy csak ritka, kivételes egyének találtak gyönyörűséget egy-egy szép szövegrészlet „divina dulcedo”-jában. Ez is igazi középkori „műélvezet”: „Ezért szívből kérlek benneteket, szeretett keresztény társaim, vegyétek ezt a nagyon szép és édesen illatozó virágot, melyet az ég szépséges tájairól bűnös kézzel és tompa, elhomályosult elmével hoztam nektek és éreztétek benne a mennyei illatot s így édesítsétek lelketeket végtelen édességgel és mindeme szépségek látásával” (Evanghelia învătătoare, Govora, 1642). Nem egészen úgy hangzik-e ez, mint amikor a magyar kódexíró megjegyzi, másfél századdal előbb: „olvassátok, mert igen szép”¹? De még az efféle élvezetre is hányan lehettek képesek? Az idegen áramlatok műveletlen légkörre, teljes közönyre találtak s ezért vész kárba mindazok buzgólkodása, akik mint a sokat emlegetett Constantin Cantacuzino külföldi egyetemeken s az erdélyi szász humanistákkal való érintke-

²⁵U. o. 367. l. Ez az előszó megőrzött számunkra egy anekdotászerű részletet is: „Mikor pedig a prófétai olvasmányban zengő érc állott, mindenki pengő cimbalmot értett.”

²⁶U. o. 368. l.

²⁷*Puşcariu* is bevallja, hogy „Kultureinflüsse höherer Ordnung konnten jedoch in den rumänischen Fürstentümer nicht Wurzel fassen” (Aus Leben und Wirken der Romanen, II. 6. 6. l.)

zésben szerzett európai ismereteket.²⁸ Ezért marad folytatás nélkül, legalább is a két fejedelemségben a 17. század moldvai barokk fellendülése is. Abban a korban, mikor egy Vasile Lupu rengeteget áldoz a latin kultúra megteremtéséért, — többhelyen erdélyi jezsuitákat találunk s a galaci ferencrendiek még *misztérium-játékot* is próbálnak rendezni,²⁹ — a lengyel humanizmus és ellenreformáció neveltjei, Miron Costin és Dosoftei hatalmas lendülettel majdnem egészen a kor európai színvonalára emelik a fejedelemség szellemi életét. Miron Costin, az erdélyi származású Simeon Dascălul,³⁰ Ureche és főleg Bonfini, magyar humanista forrásokból eredő nézeteinek felhasználásával megteremti a nemzeti mult első nagy szintézisét s igazi barokk nagyvonalúsággal jelöli ki az elképzelt, fejlődés irányait. Ugyanekkor fog Dosoftei (ki mögött az erdélyi protestáns szellemű románokkal vitázó Varlaam áll), a reformáció fordításai és elsősorban a lengyel Kochanowski hatása alatt a zsoltárok lefordításához. Műve tudós munkának készül, mégis feltör benne a népköltészet kimeríthetetlen gazdagsága, mely ekkor ömlik át először lírai kincseivel a műirodalomba. Ez a lengyel hatás alatt keletkezett moldvai felemelkedés, mely az utódok szemében Moldvát a nemzeti kultúra várává avatja majd, tovább él ugyan a 18. század elején Dimitrie Cantemir történetiszemléletében, de ugyanez a herceg már allegorikus „kulcsregényt” ír a konstanti-

²⁸ C. *Cantacuzino* magyar kapcsolataira legközelebb részletesen visszatérünk.

²⁹ *Iorga* írja *Ressi* franciskánus galați-i iskolájáról: „Telle représentation théâtrale — où l’on voit les trois mages — était organisée par cette dernière école. Lesdits mages, accompagnés de douze élèves, allaient présenter à la Cour la sainte image de la Vierge et chanter en latin et en roumain”. *Hist. enseign.* 23. l.

³⁰ *Simeon Dascălul* magyar története, főleg a Szent Lászlóra vonatkozó rész mögött teljes bizonyossággal magyar források lappanganak, l. D. *Onciul*, *Orig*, princip, rom 96—99. l. és A. *Veress*. *Note la amănuntele ung. din Letopisețul Tării Moldovii*, *Rev. Ist. Rom.* III. 381—5 l.

nápolyi udvar s a román fejedelemségek intrikáiról, ezzel beárad ismét a bizánci szellem s megkezdődik a görög fejedelmek uralkodásának irodalmi szempontból csekély kivételekkel oly sivár, oly szomorú kora. Görögből fordított munkák sűrűn jelennek ugyan meg, de ezek a román irodalom megerősödése szempontjából alig jelentenek valamit.

*

Azután jó félszázadon át, tehát a 18. század második feléig semmi sem mutat arra, hogy a moldvai kezdeményezés bárhol is kellő folytatásra találna. Az ellenreformáció elkésett hullámaként már a század első éveiben megtörténik ugyan az erdélyi ortodoxok egy részének egyesülése a katolikus egyházzal, de a tények irodalmi következményei aránylag lassan jelentkeznek. A magyarországi katolicizmus példája csak akkortájt kezd igazán hatni serkentőleg, mikor a mi irodalmi életünk is újjászületéséhez közeledik. Addig csupán elszigetelt kísérletekről van tudomásunk. A bánáti piaristák egy része az olténiai osztrák megszállás idején, 1718 után, eljut ugyan Craiovába,³¹ Nicolae Mavrocordat a felvilágosult és kultúradelítő havasalföldi fejedelem 1746 körül már megfelelő támogatást nyújt egy Bukarestben felállítandó piarista collégium céljaira³² s az is valószínű, hogy a Dezericzky Incével (kinek kiadatlan naplója is maradt ránk romániai útjáról) együtt Havasalföldön járt Conradi Norbert már tanított a bukaresti Szent Száva iskolában,³³ de mindezek a kezdeményezések sem a havasalföldi latin kultúrát nem helyezték új alapokra, sem a nemzeti irodalom megizmosodásához nem járultak hozzá. A műveltségi állapotok most sem javulnak, az idegen

³¹Dr. *Patay* József, A piarista rend Erdélyben, Dicsőségtörténet, 1925, 9. l.

³²*Jozsa* János. A piaristák bukaresti letelepedéseinek kísérlete és Mavrocordat Konstantin, Erd. Múz. XXXVI. II. 406—8. l.

³³A. *Bitay*, Istoria lit. rom. 1925. 14. l.

nyelvek tanulása pedig igen mélyre süllyed.³⁴ A közoktatásügyre jellemző, hogy egyetlen nő sem tud írni a román tartományokban.³⁵ A Havasalföldön járt utazók, Carra, Bauer emlegetik, hogy a bárdolatlan román nyelv semmiféle elvont fogalmat nem tud kifejezni, hogy nincs szava a „tudomány” és a „művészet” fogalmára sem.³⁶ Egy másik utazó (Hauterive), dicséri ugyan a román nyelv erejét, római zengzetességét, de rögtön hozzáteszi, hogy a cirill betűk teljesen elfojtják a nemzeti szellemet s bonyolult rendszerükkel erősen gátolják az írásbeli elterjedését, „C'est depuis ce temps que l'art d'écrire un *ravache* (răvaș, „levél” jelentésű szó, a magyar rovásból) est devenu un talent rare et que la moitié des prêtres moldaves ne savent pas lire” (268).³⁷ Ugyanő hagyott számunkra meglepően érdekes tanúságot e kor „negatív” irodalmi tudatáról. Hauterive kijelentései megérdemlik, hogy szövegszerint közöljük őket: „Pour un tel peuple les chansons des Zigans sont aussi capables d'exciter à la joye que celles d'Anacréon, et s'il n'y a dans toute la littérature nationale qu'un seul ouvrage de poésie (valószínűleg Dosoftei verses zsoltárfordítására

³⁴V. ö. Carra, Histoire de la Moldavie et de la Valachie, 1781, 187—8. l.

³⁵„Je ne crois pas qu'aucune femme, pas même les princesses régnantes aujourd'hui en Moldavie et en Valachie, sachent lire et écrire”, u. o. 193. l. Az 1786-ban Bukarestben járt Lady Cravennek sem hiszi el senki, még a fejedelemszony sem, hogy az európai nők megtanulnak írni és táncolni. (V. ö. Voyage en Crimée et à Constantinople, en 1786, par Milady Craven, Londres—Paris, 1789, 422. l.).

³⁶„Les sciences et les beaux arts n'ont guere fait plus de fortune en Valachie que dans les autres pays soumis à la Porte: ils y sont négligés et méprisés au point qu'il n'y a pas même de terme dans la langue du pays, pour exprimer le mot d'art ou de science”. Mémoires hist. et géogr. sur la Valachie, publiés par M. de B.*** (Baur), 236. l.

³⁷Hauterive s általában a román tartományokban járt francia utazók érdekes jellemzését adja N. Iorga. Histoire des relations entre la France et les Roumains c. művében (Payot, Paris, 1918.), főleg 104 és köv. l.

céloz) qui encore ne soit connu de peu de personnes (tehát nincs közönsége!) et ne soit positivement lu par aucune (mégkevésbé olvasótáborral!), on ne s'aperçoit pas que *cette privation laisse un grand vuide dans l'employ du tems*” (Hauterive, id. m. 272. l.). Legfontosabb per sze a megállapítás utolsó következtetése: nincs irodalom, de nincs is aki ennek szükségét érezze.

Igy az únió révén a nyugati kultúrával közvetlen kapcsolatba került erdélyi románokra várt az a feladat, hogy megteremtsék az irodalmi élet szellemi előfeltételeit, hogy elterjesszék, népszerűsítsék a római származás nemzetkovácsoló eszméit s ezáltal létrehozzák, a mult ideáljaira támaszkodva, a „*virtuális Románia*” gondolkörét. Elképzelésük alapját egyrészt Miron Costin és D. Cantemir hagyományából,³⁸ másrészt az erdélyi szász tudósok (Toppeltin) nézeteiből merítették.³⁹ Már a 17. században valószínűleg erősen terjedni kezdett az erdélyi románok között a római eredet s a kontinuitás teóriája⁴⁰ s nem szabad elfelejtenünk, hogy e század vége felé a 2. román határőr-ezred lobogóján már ez a büszke felirat állott: „*Virtus romana rediviva.*”⁴¹ A latinos triászra (Micu-Klein, Şincai, Maior) várt ennek a felfogásnak a kor tudományos fegyverzetével való kifejtése és megvédelmzése. E munkában példaképük természete

³⁸ Cantemir történeti művének egyik kézirata Bécsen át elkerült Balázsfalvára is, v. ö. P. Haneş, i. m. 55. l. Klein 1803-ban fordítgatja Miron Costin krónikáját Engel számára, l. *Bertha*, *Magyars et Roumains*, 348. l. Azt is tudjuk, hogy később Lazár iskolájában is olvasták a moldvai krónikásokat, l. P. *Eliade*, *Influence française*, 314. l.

³⁹ Toppeltin felfogása viszont megint magyar humanistáktól származik: „*Lovaccius in Dial, de adm. reg. Transylv. vernaculum illum plus fert in se habere romani et latini sermonis quam praesens Italiorum lingua*” (cap. IX.). A dákoromán teória filiációjára nézve v. ö. Treml, *Ung. Jahrb.* VII. 40—42. l.

⁴⁰ V. ö. *Gianola A.*, Marsigli A. Ferdinánd és Erdély. Erdélyi Múzeum, XXXVI. 167. l.

⁴¹ *Bertha*, i. m. 314. l.

tesen az akkortájt fellendülő magyar tudományosság volt. Amint a magyar történetírás mesterei a 18. században mind a katolikus papok (és főleg jezsuiták) köréből kerültek ki, úgy fognak most a román papok, magyar főurak (Vass grófok, Széchenyi Ferenc) s a budapesti Egyetemi Nyomda támogatásával, a nemzeti mult kiásásához, illetve megteremtéséhez. A triász egyik tagja, Micu-Klein, szoros kollaborációban áll Engellel, Kovachich-csal, Katonával, Lipskyvel,⁴² szótárírói tevékenységében Virág Benedekkel,⁴³ Petru Maior tudományos felfogásán Pray György hatása érezhető⁴⁴ s még Iorga is kénytelen elismerni, hogy olyan tudósok, mint Benkő, Cornides, Kovachich mind serkentőleg hatnak e szellemi megújulás előharcosaira.⁴⁵ Itt jegyzendő meg, hogy e korban a magyar jezsuita történetírás presztizse messze túlterjedt Erdély határain. Tudjuk például, hogy a 18. század vége felé Saul nevű moldvai főember (kit Carra is az ország legműveltebb férfijának tartott),⁴⁶ magyar jezsuitákkal akarta megírtni a románok történetét,⁴⁷ vagyis ekkor újból fölvetődött az a terv, mely szóbakerült már a Rákóczi-mozgalom moldvai menekültjeivel kapcsolatban is. Látjuk, hogy nemcsak ösztönzést ad a magyar tudományos élet a román nemzeti öntudat megalapozására, hanem magyar tudósok is hajlandók közreműködni román mult feltárásában. A körülmények azonban úgy hozzák magukkal, hogy mindezt a hatalmas feladatot (nyelvtani, szótárírás, nemzeti történelem) a triász tagjainak kellett elvégezniök, persze is-

⁴² U. o. 348. l., l. még J. C. *Bianu*, *Viața și opera lui S. Micu*. — Klein, București, 1876, passim.

⁴³ Dr. I. *Radu*, *Doi luceferi rătăcitori*, Gh. Sincai și Samoil Micu Clain, București, 1924, 45 l.

⁴⁴ L. *Sulica* Sz. alapvető tanulmányát. Turul, 1926.

⁴⁵ N. *Iorga*. *Histoire des Roumains de Transylvanie*, II. 185. l.

⁴⁶ *Carra*, i. m. 189. l.

⁴⁷ L. *Bitay* Á. cikkét a román irodalomról a „Világirod. Lexikonban”, 1465. l.

mét ebben a szellemi izoláltságban, melyet számukra a nép műveletlen tömegei jelentettek. „Legföljebb tíz ember hatolhatott be ennek az arisztokratikus és kevesek számára fenntartott eruditio titkaiba.”⁴⁸ Műveik nagyrészt kéziratban maradtak, a nyomtatásban megjelenteknek egy-két példánya elkerült ugyan a többi tartományokba, de maguknak a szerzőknek sem volt fogalmuk eszméik szélesebbkörű expanziójáról. Ugy látom, eddig nem emelték ki kellőképpen, hogy az erdélyiek eszméinek terjedését elsősorban két körülmény gátolta: az egyik a vallási ellentét köztük s az óhitűek között (az ortodoxok sokáig jogos bizalmatlansággal néztek az únió híveire) a másik pedig az, hogy ezt az eszmei tartalmat nem támogatták megfelelő irodalmi tehetségek, nem támadtak költők, kik igazán népszerűvé tették volna a latinos irány célkitűzéseit. Sem az erdélyi származású Budai-Deleanunak, sem az enyedi református kollégium-neveltjének, a becsületes igyekezetű Ioan Baracnak költői ihlete nem volt elegendő az irodalom újjászervezésére.⁴⁹

Sajátságos, hogy az egykorú magyar irodalom is milyen kevéssé hatott az erdélyi románokra. Tudjuk ugyan, hogy Faludi Ferenc egyik munkáját az erdélyi görögkatolikus papság szívesen olvasgatta s egy-egy kenyerért adta tovább.⁵⁰ Eleven hatóerővé azonban Faludi sem vált a románság szellemi életében. Költői tehetségek hiányában az erdélyieknek nem maradt más, mint egy lassabban ható, de eredményesebb tevékenység: komoly térhódítás a román fejedelemségek elhanyagolt és nemzetietlen oktatásügyében. Így jutunk el a 19. század elejének legfontosabb kultúrtényéhez: az erdélyi taná-

⁴⁸ „A peine une dizaine d’individus pouvaient pénétrer dans les secrets de cette érudition aristocratique et réservée”, N. Jorga, *Hist. Roum.* Trans. II. 189. l.

⁴⁹ Mennyire lebecsülték az ókirályság-beli irodalomtörténészek Vasik Aaron, Barac és Budai-Deleanu működését, arra nézve jellemző P. *Eliade* nyilatkozata, i. m. 294. l.

⁵⁰ Bitay Á. *Erd. Irod. Szemle*, 1927, 96. l.

rok és tanítók szerepéhez a havasalföldi és moldovai iskoláztatásban.

Nem vázolhatjuk e rövidre szabott dolgozat keretében — mely inkább szempontokat igyekszik felvetni, mintsem problémákat megoldani — az erdélyi származású görögkatolikus tanárok elterjedését és működését a román tartományokban. Az alapvető lépés mindenesetre Gheorghe Lazăr kezdeményezése volt, ki a bukaresti Szent Száva iskola tantervében érvényesíteni igyekezett a kolozsvári piaristáknál töltött éveinek gazdag tapasztalatait.⁵¹ Ennek az iskolának felújulása idején már erős görögkatolikus hatás érződik Olténiában is és jellemző az erdélyi áramlatok magasabb műveltségi színvonalára, hogy csakis az intelligencia körében hódít a katolikusokhoz való csatlakozás gondolata.⁵² Havasalföldön is szépen terjed az egyesülés eszméje s főleg az ehhez fűződő nemzeti gondolat. Lazăr tanítványa az a férfi is, ki a mi étellel először hozza szoros kapcsolatba: Heliade-Rădulescu. Ő fejezi ki leghatározottabban Erdély kultuszát, ő tükrözi leghívebben azt a tiszteletet, mellyel a görög-török elnyomásból ébredező nyugati kultúrát köszönti. Mikor 1838-ban előszót ír a bánáti Tichindealu meséihez, elragadtatva így kiált fel: „Olvassátok ifjak Jorgovicsot, Petru Maiort, Tichindealut, Sinkait, Kleint... tőlük tanuljátok meg a nyelveteket s azt, hogy kik voltak a ti őseitek s magatok is kik lehettek még, ha az ő tanácsaikat követitek.”⁵³ Ebben a nyilatkozatban világosan benne van az az alapvetően fontos irodalmi tény, hogy nyelvi szempontból is akkortájt még az erdélyi nyelvhasználatot tartották irányadónak.

Hasonló tényekt találunk Moldvában is. Már 1790 körül feltűnik G. Conachi bojár házában, a francia, né-

⁵¹ *Bitay Á.* Világűröd. Lex. i. h.

⁵² Th. *Carada*, *Uniții în Oltenia*, Arhivele Olteniei, XII. (1933), 348—352. l.

⁵³ Heliadenak ez a nyilatkozata legjobban tanuskodik Erdély eszményi szerepéről a kor romantikus történetsem-létében.

met, lengyel tanárok között egy magyar ember: Rác József.⁵⁴ Egy másik főúr, C. Varlaam leányát a szebeni Orsolyanövéreknél nevelteti.⁵⁵ 1820 után a német és olasz kultúrájú Asachi Erdélyből hoz tanárokat a moldovai tanításügy újjászervezéséhez. A tudós jogász, Eftimie Murgu 1834-ben Pesten teszi le a doktorátust, s előbb Moldovában, majd később Bukarestben működik. Erdélyi ember (hogy csak egy nevet említsünk még) Flechtenmacher Keresztély is, ki a moldovai törvénykönyv megalkotásában szerez érdemeket, de közben arra is gondja van, hogy Széchenyit románnyelvű iratban magasztalja.⁵⁶ Erdélyen keresztül a magyar kultúra is méltó elismeréshez és megbecsüléshez jut: 1847-ben páratlan ünnepléssel köszönti Iași városa az ott hangversenyző Liszt Ferencet s mint nálunk Vörösmarty, úgy Moldovában Asachi ír ünnepi ódát a magyar művészhez.⁵⁷ Hasonló erdélyi hatást tapasztalunk a bukovinai szellemi életben is.⁵⁸ Mindehhez hozzáveendő még a pesti Egyetemi Nyomda kiadványainak jelentős elterjedése, bár éppen ezen a ponton tűnik ki az erdélyiek irodalmi tehetlensége: az ébredező olvasmányszükséget képtelenek megfelelő táplálékkal ellátni csak kalendáriumokat küldöznek a Kárpátokon túlra.⁵⁹

Elfogultak és egyoldalúak lennének azonban, ha nem

⁵⁴ Iorga, Hist. de l'enseign. 120 l.

⁵⁵ U. o. 121. l.

⁵⁶ Bitai Á. Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről 1839-ben, Erd. Irod. Szemle, 1927. 84—98. l.

⁵⁷ Liszt ezúttal hallott játszani oláh cigányt (l. *Moldován* Gergely, Egyet. Phil. Közl. 1915, 85. l.) s lehet, hogy ezidőből származik a II. rapszódia alaptémája is (v. ö. *Gárdonyi* Zoltán, Die ung. Stileigenstümlichkeiten i. d. musik. Werken Franc Liszts, Berlin—Leipzig, 1931.). V. ö. *Gáldi* L. Liszt Ferenc Romániában, Vasárnap, 1935. 304—5 l.

⁵⁸ A bukovinai művelődési mozgalomnak egyik legjelentősebb alakja Aaron Pumnul, szintén Balázsfalván tanult s az egykorú erdélyi román filológia elveit honosította meg Bukovinában.

⁵⁹ L. Treml, Nouv. Revue de Hongrie, 1932, 442. l.

számolnánk a 19. század elején gyorsan megerősödő francia befolyással. Ismeretes, hogy e téren a megszálló görögöknek és oroszoknak is jelentős szerep jutott.⁶⁰ Az erdélyieket mindig teljesen távolállóknak, sőt a franciás irány ellenségeinek szokták feltüntetni.⁶¹ Úgy látszik, hogy ez a vélemény alapos revízióra szorul. Az erdélyi kultúra nem tisztán német-latin jellegű, mivel ennek háta mögött van már a 18. század második felének s a felvilágosodás korának franciás szelleme. Ezért érthető, hogy például Chesarie râmniczi püspök erdélyi közvetítéssel próbálja megszerezni a francia Encyclopédie egy példányát.⁶² A 18. század francia kultúrájáról bizonyára sokkal többet tudtak ekkor a Kárpátokon innen, mint a Havasalföldön vagy a Balkán félszigeten. Majdnem anekdotaként hat, hogy amikor Voltaire munkái a század vége felé terjedni kezdenek, a konstantinápolyi pátriárka jónak látja sürgősen megtiltani a római katolikus könyvek s főleg Voltaire úr műveinek olvasását.⁶³ A felvilágosodás szellemének erdélyi közvetítéssel való behatolását látjuk egyrészt maga Lazár, másrészt külö-

⁶⁰ L. P. *Eliade*, Hist, de l'esprit public en Roumanie, *passim*. A XVII. századvégi moldvai francia hatásról az egyik legérdekesebb (s Carra véleményével ellentmondó) hivatást a „Magyar Kurir” 1791 november 25-i száma őrizte meg: „Nem kell azt gondolni, hogy e' tájjon a' szép tudományok éppen esmeretlenek. Ritkán találni olly Bojárt, a' ki Olaszul és Frantziájúl nem beszélene, és ezeken a nyelveken írt könyvei ne volnának. Én sok Nemeseknél láttam itt a' *Ganganelli* leveleit Olaszban, úgy meg különben a *Voltaire*, *Rousseau* s'a't. munkáit”, id. G. *Bogdan-Duică*, Ioan Barac, Buc. 1933. 59. l.

⁶¹ V. ö. P. *Eliade*, Influence française, 294. l.

⁶² *Iorga*, Arts et Litter. 90. l.

⁶³ „Les ouvrages de M. de Voltaire se trouvent entre les mains de quelques jeunes boyards; et le goût des auteurs Français seroit aujourd'hui un objet de commerce dans ces contrées, si le patriache de Constantinople n'avoit menace de la colère du ciel tous ceux qui liront des livres catholiques romains, et particulièrement ceux de M. de Voltaire”, Carra, i. m. 196. l.

nösen Erdélyi László⁶⁴ működésében, ki már Lazăr működése előtt 1814-ben Bukarestben latint s franciát tanított, majd későbbi előadásában először beszélt először beszélt a Havasalföldön Kantról és Condillacról. Az ő ösztönzésére támadnak az első bölcséleti vitatkozások s nem kétséges, hogy maga Heliade is jórészt tőle vette materialista gondolatait.⁶⁵ Filozófiai és fordítói munkássága mellett Erdélyinek irodalmi érdemei is voltak; maga Heliade említi Gh. Lazăr életrajzában, hogy a kiváló tanár, felismerve a román színjátszás megteremtésének égető szükségét, tanítványaival lefordította Molière „Fösvényét,” és Corneille „Pompeiusát”⁶⁶. Văcărescu ismert „Britanniens”-fordítása csak ezek után következett.

A részletkutatás feladata már most, hogy világot vessen arra a folyamatra, melynek során az erdélyi tanárok ekkora érdemeket szereztek maguknak a romániai latin és francia kultúra megteremtésében. Az ő műveltségi ideáljuk azonban csakhamar ellentétbe kerül a havasalföldi irányzattal. Mindenkit elfog itt a máról-holnapra való franciásodás vágya, boldog önérettel látják a nemzeti irodalom első önálló lépéseinek eredményeit; a romantika s vele Lamartine, majd Victor Hugo hamarosan követőkre talál. Az erdélyiek, kik most sem tudnak esztétikai szempontból a havasalföldi és moldovai írókkal egy színvonalon álló műveket teremteni, keserűen látják az igazi irodalom megszületését, már önéllükük, már az ő közreműködésük nélkül. Ezért intéz G. Ardeleanu, I. Maiorescu és több más erdélyi származású tanár kemény támadásokat a felületes francia kultúra ellen. „Hová lett” — kiáltanak fel — „az erdélyi románok lángoló hazaszeretete?” Nemsokára megindul az éles támadás az erdélyiek egész latinizáló irányzata ellen. Kiderül elméletüknek egyoldalúsága s gyorsan elavul mind-

⁶⁴Néha görögös alakban Ladislau *Erdeliotul* (vagy egyszerűen Erdeli) néven említik.

⁶⁵P. *Eliade*, Soc roum. 319—321. l. és *Influence française* 311—317 és 346. l., *Jorga, Hist. de l'enseign.* 139. l.

⁶⁶Aron *Pumnul*, Leptur. IV. 60. l.

az, amit a nyelve rá akartak erőszakolni. A román nyelvújítás mind határozottabban a gallicizmusok felé hajlik s az új népies megújhódást hirdető írók vezére, Alexandri, az első reprezentatív román író, kifejezetten szembefordul az erdélyi filológia elveihez makacsul ragaszkodó Aron Pumnul-lal.⁶⁷ De az erdélyi románság kultúrprezisztise, mielőtt átengedné a vezetést a mind ellentéteesebb utakra térs mind jobban megizmosodó havasalföldi és moldvai irodalomnak, még eléri azt, hogy egy pompás, szimbolikus ténnyel zárja le virágkorát: a legnagyobb román költő, a moldvai szellemet a frissen beolvadtak fogékonyságával megtestestítő Eminovici, — a jövő Eminescuja, — még Aron Pumnul iskolájában álmodik az erdélyi triász dákoromán elképzeléséről, még boldog, mikor első verse Pesten jelenik meg a Vulcan szerkesztette „Familiában” s még szent áhítattal zárándokol Balázsfalvára, hogy így kiáltson fel, mikor meglátja a hegytetőről: „Szívemből köszöntelek, parányi Róma! Köszönöm néked, Istenem, hogy idáig segítettél.”⁶⁸ Eminescunak még egy erdélyi vonatkozású terve is volt: eposzá akarta szélesíteni „Árgyirus királyfi históriáját”, melyet Barac átdolgozása tett népszerűvé a románok között. Persze, nemcsak a történet költői szépsége miatt lett volna ez alkalmas tárgy nemzeti éposz számára, hanem főleg ama ellegorikus értelem miatt, mely Benkő művén keresztül magyar humanisták tudós belemagyarázásából származott.⁶⁹ Ez a tárgyban és esz-

⁶⁷ Leca *Morariu*, Alexandri și Bucovina, Făt-Frumos, XII. 1933. 24—32. l.

⁶⁸ G. *Călinescu*, Viața lui Eminescu, Buc. é. n. 114. l.

⁶⁹ „Eminescu magasabb intellektusáról tanuskodik, hogy a nemzeti érzés nem akadályozta kritikai elveinek gyakorlatában, hogy kedvezőtlenül nyilatkozott Mureșanurol — bár tudta, hogy ez rossz vért szül erdélyi barátai között, — hogy elítélte Trebonul Laurian nyelvezetét s hogy ki merete mondani, Alexandri, finom érzelmős költő létére nem képes a román irodalmat nemzeti eposszal megajándékozni. Erre... titokban ő vállalkozott. Ebből az időből származik az a félbenmaradt kísérlet, mely Barac „Árgyirus és (Tündér) Iloná”-jának népies versekbe való átdolgozása lett volna”, u. o. 165. l.

mei tartalomban magyar ösztönzésből eredő román eposz lett volna jellegzetes határköve az erdélyi kultúrhegemóniának s a román irodalmi élet modern kezdeteinek.

II.

Eminescu fellépésének évtizedében (1860—1870) ér válaszütra a román irodalmi fejlődés, ekkor éleződik ki a Kárpátokon túli egyesült fejedelemségeknek és Erdélynek ellentéte. A század egész első felére áll Negruzzi ismert és gyakran idézett mondása: „A buzgó románok vágyakozva tekintettek Buda és Brassó felé, ahonnan minden évben szép elbeszéléseket tartalmazó naptárakat kaptak s egy-egy füzetet, mely kioktatta őket arra, hogy kell kukoricaszárból cukrot és krumpliból kenyeret készíteni.”¹ Sokáig centralizáló hatást gyakorolt a Budai Egyetemi Nyomda is, hol a román nyelv első nagy szótára jelent meg (1825) s melynek kiadványai a román faj latinságáért folytatott harcban is jelentős szerepet játszanak.² Lassanként azonban épp a latinos iskola által felkeltett történeti érzék felébred Moldvában is, úgy hogy a század közepére kialakul a sajtóságos megoszlás: Erdély szimbolizálja a román nemzeti érzés misztikájában³ a római hagyományok szentelt talaját, Moldva pedig a specifikusan román múlt emlékeinek, Nagy Istvánnak s a mind sűrűbben emlegetett „nagy krónikásoknak” földje marad. Ebben a szemléletben csapódik le a kort megelőző mozgalmak eredménye: egyrészt a magyar protestantizmus és a latinos műveltség, másrészt pedig len-

¹ Erdélyi Irod. Szemle. 1927. 96. l.

² Itt lát napvilágot pl. a moldvai Damaschin *Bojinca* vitairata (1828), melyben egy hallei professzorral szemben védi a román faj latinságát. Alecu *Beldiman* is Budán megjelent kiadványában (1826) küzd az angol Thornton nézetei ellen.

³ L. Hélène Vacaresco, *La mystique nationale roumaine aux environs de 1848*, *Revue d'Histoire diplomatique*, XLIII. (1929), 8—19. l.

gyel jezsuita hatás így válnak, vidékenként élesen elhatárolt jelleggel, a román nemzeti érzés éltetőivé. Világosan kidomborodik ebben a korban a latin tudás fontosságának felismerése, mely a román öntudat magára ébredésének mindenkor alapfeltétele volt. „Moldva és Románia tudósai úgy a régi századokban, mint az újabb időkben egyedül csak a latin nyelvnek köszönhetik nevük nagyságát” — mondja Vasiliu Pop a bukovinai Aron Pumnul híres, vagy inkább hirhedt „Lepturariu”-jában,⁴ mely a román írásbeliség első összefoglaló bemutatása, természetesen az erdélyi latinizáló filológia egyoldalú túlzásaival.⁵ Fontos kiemelnünk, hogy ez a szöveggyűjtemény már a román „irodalom” egységét próbálja képviselni; szerepelnek benne nemcsak erdélyi és moldovai, hanem havasalföldi írók is. Régebbi román munkák, krónikák és vallásos iratok szemelvényei mellett macedo román és istro-román szövegeket is találunk itt s mindez látszólagos összhangba olvad, hogy igazolja szerkesztője elméletét a román nyelv egységes voltáról: „Sie hat keine Dialekte oder Mundarten, durch welche sie, wie fast alle anderen Sprachen der Welt, zersplittert würde, sie ist eine und dieselbe in der Schule und Kirche, im Volke und in der Literatur, im Munde des Gelehrten und des Ungelehrten.”⁶ Lehet-e különösebb kijelentést elképzelni annak a szájából, ki a legmerészebb nyelvújítók egyike volt, ki hajdan érvényesült hangtörvények sokaságát akarta kivétel nélkül alkalmazni, kinek írott nyelve a keresettség és tudákosság mellett hemzseg a germaniz-

⁴ Dr. Voesiliu Pop, Neapoeráveroe trebuintoe de a re cunoasce istorica noecuniî si a literaturei noecunale, Lept. IV. 2. 112. l. Hasonló gondolatokat hirdet az erdélyi származású V. Fabian Bobb is, ki 1820 körül a moldvai Socolában már „összehasonlító filológiát” tanít, Lept. III. 2. 509. l.

⁵ Már tanulmányunk előbbi részében utaltunk az erdélyi latinos triáznak (Samuil M. Klein — Gh. Sincai és P. Maior) a magyar deákos iskolával való kapcsolataira, mely az egész mozgalom szellemi hátteréül szolgál.

⁶ A. Pumnul, Grammatik d. rum. Sprache, 3. l.

musoktól s aki, ha reformjai általánosulnak, végzetesen kimélyítette volna az írott és beszélt nyelv közötti szakadékot? Nem szándékos megtévesztés-e egységesnek mutatni a ráerőszakolt „latinos” helyesírás álarca alatt, azt, amiből hiányzik minden belső összetartozás! Nemcsak „pium desiderium”, előre föltételezett s a jövőbe vetített hazafias óhaj Pumnul alaptétele! Valójában az ő elképzelt nyelvi és szellemi egysége mély ellentéteket takart, melynek épp a „Lepturariu” megjelenése után (1862—65) robbantak ki s idézték elő, most már határozott tájszemlélet keretében, a román szellemiség gyökere szakadását.

*

Az összeütközések főleg két téren csúcsosodtak ki. Írók és kritikusok először a szellemi megnyilvánulás kérégen, a nyelven tűztek össze, majd később az irodalom és az esztétika területén. Ez a vita már némi irodalmi életről tanuskodik s épp azért megérdemli, hogy főbb vonásaiban röviden összefoglaljuk.

Többször hangoztatott nézet szerint az erdélyi iskola, vagyis Klein-Şincai-Maior nyelvszemlélete mögött a 18. század racionalizmusa áll s ebből származik az a meggyőződésük, hogy a nyelv emberi alkotás, mechanizmus mely tudatos beavatkozással bátran és szabadon alakítható.⁷ Alakítják is, nyelvtisztítást végeznek, mégpedig olymódon, hogy lehetőleg számúzik az idegen elemeket.⁸ A román szavakat úgy írják le, hogy azok első

⁷ Ez a felfogás Ausztriában s Magyarországon is elterjedt volt, elég pl. a XVIII. század végén Kempelen F. idevágó munkáira utalunk („Mechanismus d. menschl. Spr.”, 1791.).

⁸ L. erre nézve az 54. jegyzetet. Megjegyzendő, hogy azért itt is voltak bizonyos eltérések az egyéni vélemények között. A szótáriró Aur. Ant. *Predetici* a XVIII. század végén latinizál, de azért vannak nála görög és magyar elemek is. *Micu-Klein* szótárai is hemzsegnek a magyar elemektől, l. *Gáldi* L. L'influence de la lexicographie hongroise sur la lexicographie roumaine, *Revue des Etudes Hongroises*, 1933, janvier-juin.

látásra világosan mutassák latin eredetüket. Történeti helyesírást akarnak teremteni — helyesírástörténet vagyis a szerves fejlődés eszményei nélkül.⁹ Ismét jellegzetes illuzionizmus ez. Némileg tudományosabbnak látszik az a feltevésük, hogy a latinból frissen kölcsönzött szavakat is lehet tudós módon a nyelv alkatához idomítani, egyszerűen alkalmazni kell azokat a „szabályokat, melyek szerint a latin szavak oláhokká romlottak el”. (Ez a nyelvfejlődés = nyelvromlás” egyenletének erdélyi megnyilatkozása.)¹⁰ Lehet tehát „voces latinas sic corrumpere, ut fiant daco romanae sive valachicae”.¹¹ Mindez valóban nyelvi, helyesebben nyelvészeti racionalizmusnak tekinthető, annál is inkább, mert pl. — a nyelv-tanító Jorgovici, a latinizáló törekvések egyik teoretikusa, egyszersmind a franciás szellemű szabadságtörekvések előharcosa volt.¹²

Vannak azonban kétségtelen bizonyítékok arra nézve is, hogy ez a racionalista nyelvszemlélet¹³ Erdélyben hamarosan romantikus elemekkel színeződik. A román tudomány romantikájának vizsgálata még meglehetősen ismeretlen terület s ezért beható részletkutatásokra lenne szükség, melyek sok új adatot és érdekes összefüggést tárhatnának fel. Csak nem nevezhető nyelvi racionaliz-

⁹ Hasonló „történeti” jellegű törekvés pl. Gerov egyházi szlávoss helyesírása 2. kötetes újbolgár szótárában.

¹⁰ Modernebb fogalmazásban (Lounsbury): „The history of language, when looked at from the purely grammatical point of view, is little other, than the *history of corruptions*” (O. Jespersen, *Mankind, nation and individual*, Oslo, 1925, 139. l.).

¹¹ V. Fabian Bobb, a már említettem latin „filológus” szerint a latin nyelv „egyetlen kikapadhatatlan forrása a román nyelv gazdagságának”.

¹² V. ö. Olde P. Ştiri contimporane despre „rezmerița” Romînilor bănăţeni delă 1788, Anal, Banatului. (1931), 99—103. l.

¹³ Jó összefoglalása L. Săineanu-nál, *Istoria filologiei rom.* Buc. 1892, 145. és köv. l. Săineanu azonban csak a racionalista nézeteket vizsgálja.

musnak például I. Maiorescu nyilatkozata a nyelv eredetéről: „Az ősnelv nem lehetett más, mint egy eleven visszatükrözése ennek a finomérzésű, együttérző vagy közös költőiségben felolvadó élőlőnynek” (vive roespicioecune a acestei fiinte fin simțitorăie, cusimțitorăie, oři simpoetisoetoarăie (sic!), Lept. IV. 2. 342. l.). Amint pedig a fejlődés során egyes nyelvi alakokhoz állandó jelentés tapadt „ezek lettek a nyelvtan alapjai s az *önmagában véve határtalan* (în sine nemoerginit) emberi gondolat a nyelv formáira korlátozódott” (u. o. 343. l.). A nyelvnek tehát magasabbrendű szellemi tartalmat tulajdonítanak s úgy találják, hogy „a nyelv hű tükre valamely állami erkölcsi, társadalmi és politikai helyzetének”, tehát az államforma szerint különféleképpen módosul.^{13/a} Ez a Montesquieure emlékeztető gondolat még ingadozik ugyan racionalizmus és romantika között, de már egy másik, mely nyelv és nemzeti jelleg szoros összetartozását, sőt azonosságát hirdeti, határozottan a német romantika körébe utal.¹⁴ Talán Herder fogalmazta meg leghatározottabban azt a korábban általánosan elterjedt nézetet, hogy „egy nép génusza sehol sem nyilatkozik meg jobban, mint beszédjének jellegében” (dass sich der *Genius eines Volkes* nirgends besser als in der Physiognomie seiner Rede offenbart)¹⁵. A magyar romantikában is megtalálható ez a felfogás, legvilágosabban Széchenyi páratlan nyelvkaraktériológiai jegyzeteiben fejeződik ki: „A szó a lélek orgánuma.” (Világ). „Az egészséges nemzetiségnek egyik fő kísérője a nemzeti nyelv. Míg az fennmarad, a nemzet is él.” (Hitel.)¹⁶ Bizonyos, az ilyen nyilatkozatokból kristályosodott ki a

^{13/a} Iuliu Boerașiu, Lept. II. 212. l.

¹⁴V. ö. E. Seillière, *Le romantisme et la politique*, Paris, 1933. 153. l.

¹⁵J. G. Herder, *Ideen zur Gesch. d. Menschh. Bibl. D. Nat. Lit. XXIV. 113. l.* Herder hatására általában utal N. Murărașu, *Naționalismul lui Eminiescu* Bu. 1932, 296. l.

¹⁶Id. Széchenyi vallomásai és tanításai (Széchenyi-Anthologia), 156, 225. l.

„nyelvében él a nemzet szállóigéje.¹⁷ Efféle nyelvszemléletet a románoknál csak két területen találunk: Erdélyben és Bukovinában. Az Erdélyből kivándorolt A. Pumnul (ki jórészt Csernovitzban működött) így ír: „A nemzet ugyanazon vérből való nép összessége, mely ugyanazt a nyelvet beszéli s ugyanazok a hagyományai. A nemzet teste a nép, lelke pedig a nyelv. Ezért amint a test halott lélek nélkül, úgy nyelv nélkül a nemzet is halott.”¹⁸ Majd így folytatja: „A nemzet abban az isteni, örök, velünkzűletett és el nem tulajdonítható jogban áll, hogy nyelvünket használhassuk az élet minden szükségletére: odahaza, a templomban, az iskolában és a hivatalban.” Az elméleti program itt már a körülmények kényszerítő hatására politikává szélesül. Nem véletlen, hogy ugyanezek az elgondolások merülnek fel léptenyomon Aron Pumnul tanítványának s a kor eszméit legvilágosabban megfogalmazó költőnek, Eminescunak prózai írásaiban:¹⁹ Ifjúságának erdélyi tapasztalataiból merít, mikor így ír 1879-ben, alig 20 éves korában: „És mivel nyelv és szellem csaknem azonosak, nyelv és nemzetiség szintén, könnyen belátható, hogy a román csak önmagát akarja, vagyis nemzetiségét, de azt egészen” („Albina”, 1870 jan. 7—9).²⁰ Fontos kiemelni, hogy egy

¹⁷ Magyar Irod. Lexikon, 602. l.

¹⁸ Aron Pumnul, *Voci asupra vieții și însemnătatea lui*, ed. I. G. Sbiesa, Cernăți, 1889, 192. l. Németül írt román nyelvtanában is ezt mondja: „Es gibt gar keine moldanische Nation oder Sprache”, *Gramm. d. rum. Spr.* 6. l.

¹⁸ Ibrăileanu nagyon lebecsülte Eminescu nyelvi és politikai fejtegetéseit (*Spiritul critic în lit. rom.* 165. l.); Goga (*Mustul care fierbe*, 43. l.) és Murărașu (i. m. 186. l.), azonban kellő világításba helyezték ennek a korán kifejtett intellektusnak minden kiválóságát- Mario Roques odáig megy véleményében, hogy a publicisztikát Eminescu egész életművében elsősorú fontosságúnak tartja (Sorbonnei előadások, 1934—1935. II. félév.).

²⁰ Nem szabad figyelmen kívül hagynunk *Fichte* hatását sem, ki negyedik beszédében a nyelvet a nemzettel azonosnak tekinti S beszél a nyelv nemzetteremtő erjéről. *Fichte* gondo-

későbbi cikkében Eminescu — ki annyit ismert el magának Schopenhauer tanításából — a román nyelvet már a román nép életakarátának, existenciális tényének tekinti: „Következésképp maga az a tény, hogy mi románok, ahányan csak vagyunk a földön, mind egy nyelvet beszélünk, egyetlen egyet (una singură) ...²¹ a minket körülvevő idegen népek tengerében, elegendő bizonyíték arra, hogy ilyenek akarunk lenni, nem mások (ca asa voim să fim noi, nu altfel)”.²² Ezt a nézetet Erdélyre vonatkoztatva fejezi ki Eminescu, s minden jogunk megvan annak a föltevésére, hogy ismét ifjúságának erdélyi benyomásaira támaszkodik.²³ Ő és mestere A. Pumnul, képviselik tehát legtisztábban azt az erdélyi és bukovinai felfogást, mely — a politikai körülmények s az idegen uralomnak megfelelően — a nemzet fogalmát a nyelvbeliséggel tartja azonosnak. Nem véletlen, hogy épp itt, a magyar és német kultúrterület közvetlen közelében, az osztrák monarchiában sarjad ki a román nemzeti érzés ilyen változata. Határozott meggyőződésünk az, hogy ez a nemzetfogalom nemcsak önálló román nemzeti termék, hanem elsősorban a magyar romantika gondolkörének, *a magyar nemzeti érzésnek alkalmazása, átfordítása a román népre*. Maga Eminescu írja egyik levelében, melyet Iacob Negruzzihoz intéz: „El sem képzelheti, mekkora veszedelemben vannak az erdélyi románok a magyar szellem hatása alatt (sub influența spiritului maghiar)”. Még a magyarok elleni küzdelmükben

tatait a tudománytörténeti fejlődésbe állítva I. R. *Johannet*, *Le principe des nationalités*. Paris, 1923, 193—201. I. V. ö. Hermann *Quicken*, *Deutsche geistige Einflüsse in der europäischen Nationalbewegungen des 19. Jh.* „La Nationalité et l’Histoire”; *Bull. Internat. Comm. Hist. Sciences*, II. 2. Paris, 1929, 249. és köv. l.

²¹ Mindez kifejezéseikig menő pontossággal A. Pumnul felfogásának átvétele.

²² L. „Romăni și Austro-Ungaria”, ed. Scuru „Scrieri pol”. 138—9. l.

is van valami magyar, a küzdelem megnyilatkozási módja (modul de a le manifesta). *Még nemzeti érzésüket is a magyaroktól tanulták* és nem úgy nacionalisták, mint a románok, *hanem azzal a teljes kizárólagossággal, mint magyarok* (Ei au învăţat până şi naţionalitatea la Unguri şi nu sunt naţionalişti ca Românii, ci cu acel *exclusivism radical*, care-i caracterizează se Ungurii înşişi).²⁴ S nem találhattak valóban az erdélyi románok közvetlen ösztönzést, szinte *nyílt felhívást* a nemzetiségekkel szemben annyi óvatosságra intő Széchenyinek ebben a mondásában: „A magyarországi oláh saját multjáról nem sokat tudván, soha nem ébredt még a nemzetiesülés reggelére... De se határ, se határőrizet nem vághatja ketté azt az erkölcsi láncot, mely szomszéd anyatörzséhez köti. Ez az anyatörzs ugyan még gyenge, de belőle minden lehet. Ahol ugyanis nemzeti nyelven tanít az iskola, ezen a nyelven folyik a hivatal, vezényeltetik a katona és ezen a nyelven szól a társaság, ott — még minden kifejlés lehetséges, bármi kedvezőtlenek is legyenek egyéb körülmények.”²⁵ Széchenyi konklúzióját — mint ismeretes, — így foglalja össze: „Maradjatok tehát, Ti, honunknak nem-magyar lakosai, származástokhoz s nyelvetekhez hívek... közös hasznunkra kutassátok fel eredetiségteknek minden titkát.”²⁶ *Ez már nem burkolt célzás, hanem világos felszólítás a magyar példa követésére.*

Erdélyben tehát volt a hatvanas évek táján nemzeti eszmékre támaszkodó s a nép műveltebb rétegeiben meggyökeresedett eleven nyelvtudat, mely a nyelvnek magának — *Széchenyi szellemében* — nemzetalkotó erőt tulajdonított. Következő lépés lett volna ennek az erőforrásnak reális kihasználása az irodalmi nyelv megterem-

²³ Minderre nézve sok érdekes adat található G. Călinescunál (Opera lui M. Eminescu, I.). Eminescu erdélyi kapcsolatairól *magyarul* Kristóf Gy., Eminescu Mihály költeményei. Erd. Tud. Füzet. 74. sz. Cluj—Kolozsvár, 1935. 7. és köv. l.

²⁴ Murăraşu, i. m. 55. l.

²⁵ „Hunnia”, Széchenyi Anth. 357. l.

²⁶ U. o. 366. l.

tése s ezáltal a román szellemi élet felvirágoztatása. Erre az erdélyi románok, elkésett romantikájukkal, kimagasló tehetségek hiányában képtelenek voltak. Lelkiállapotukat ismét Eminescu jellemzi a legjobban: „Képtelenek jövő terveket készíteni hazájuk keretében (lipsa absolută de prospectul unui viitor în patria lor)”, a tehetetlenség érzete az őket fenyegető veszedelmekkel szemben szerencsétlenné teszi őket, mielőtt még valóban azok lennének; hiányzik belőlük az irodalmi alkotáshoz szükséges lelki nyugalom s nem képesek mást termelni, mint hazafias frázisokat (ceea ce-i face incapabili de alte produse decât fraza patriotică).²⁷ Tagadhatatlan, hogy ez a lelki struktúra, bizonyos helyi módosulásokkal, nagymértékben megfelel a német romantikus lélek adottságainak: „Le romantisme allemand, fils du naturalisme mystique aussi bien que le français, a surtout développé les deux branches de cette religion moderne que j’appelle l’une le mysticisme racial et l’autre le mysticisme esthétique,²⁸ cependant le français s’attachait surtout au mysticisme passionnel et au mysticisme social ou démocratique”.²⁹ *Ebből adódik, hogy az erdélyi németes romantika valóban „synonime d’action rêveuse”,³⁰ míg az ókirályságbeli franciás romatika minden ízében „activité novatrice exagérée”.³¹* Ebben a végzetes pillanatban, kultúrorientációk e sorsszerű fordulópontján tűnt föl „olimpusi nyugalmával és méltóságával” Maiorescu Titusz, a román esztétika és az irodalmi kritika megteremtője, hogy ítéletet mondjon az erdélyiek, vagy helyesebben mondva az „ausztriai románok” művelődési törekvései fölött.

Maiorescu nyelvészeti tájékozottsága kétségtelenül tudományosabb az erdélyiekénél. Nem hiába hivatkozik

²⁷ Murărașu, i. m. 55. l.

²⁸ Ehhez kimagasló tehetségek kellettnek volna.

²⁹ E. Seillière, *Psychologie du romantisme allemand*, 192. l.

³⁰ Ez az „ábrándos reakció” bámulatosan illik például Goga költészetére.

Boppra, Littrére, Renanra és Max Müllerre,³² egész fel-fogása a 19. század második felének nyelvészeti közvéleményét tükrözi. A nyelvet élő szervezetnek fogja fel („limba e o ființă organică), melyet az egész nép ösztönösen fejleszt.³³ Véleménye szerint egyetlen egyén sem hivatott, hogy előzetes meggondolással („prin reflectie apriorică”) szabályokat állítson fel új szavak átvételére. A jövő nemzedékek akkori „általános használatuk” szerint fognak dönteni, de ma még senki sem hozhat erre vonatkozó törvényeket.”³⁴ Maiorescu pozitív szelleme nem áll meg az elméletnél, hanem azonnal reális alkalmazást keres. Nyelvhelyességi elvében — elgondolása elsősorban logikai alapra támaszkodik³⁵ — azt vallja, hogy „amennyivel *gyorsabban és pontosabban* kifejezhető a gondolat, annál jobb a nyelv.”³⁶

Ez a nézet sajátos módon áll összefüggésben az emberi értelem haladásának Auguste Comte-féle gondolatával, melyet Maiorescu (jellegzetesen román elképzeléssel) A. Pumnul „test-lélek” metaforájával kapcsol össze: „A nyelvi intelligencia *logikai* haladása révén valamely népnél a szó gondolati tartalma (gândirea cuvântului), mely kezdetben testtel és lélekkel bírt, idővel elveszítette testét és csak lelkét őrizte meg, ezt a hideg és logikus szellemet, mely az emberi ész hű tükrözője

³¹ Seilliére (i. h.) fogalmazását mi alkalmaztuk itt az oláh romantika kettősségére.

³² T. *Maiorescu*. Critice, 1874. 447. l.

³³ U. o. 452. l.

³⁴ U. o.

³⁵ Szerinte beszéd és írás célja csak egy lehet: a gondolatközlés. Semmi romantikus utalás nála a „nyelv elégtelenségére”, pl. az érzelmek tolmácsolására.

³⁶ Ugyanez a gondolat megvan *Tegnér*nél és *Flodström*nél is (*Jespersen*, i. m. 88. l.) s amint *Benedek* András barátom készülő disszertációjából látom (Szellemeskedés a XVIII. században), lényegében *Voltaire*től és *Rivaroltól* származik, mint a XIX. századi általános nyelvészet annyi más eszméje.

(oglinďă fidelă a rațiunii omenești)³⁷ Teljesen korának tudományos felfogását tolmácsolja, mikor kijelenti, hogy a nyelv élete a növények életéhez hasonló s a filológiában épp oly exakt módszerek alkalmazhatók, mint a természettudományokban.³⁸ Maiorescu nyelvszemlélete ma már talán merevnek látszik, pedig, főleg a maga idejére vonatkoztatva, világosnak, egységesen átgondoltnak tűnik föl s komoly alap lehetett volna konkrét kutatások megindítására. Maiorescu szellemét egészséges minden túlzástól ment sovinizmus jellemzi. Felismeri nemzete műveltségének hiányait és segíteni akar, de nem külsőségekkel, hanem európai színvonalon álló, határozottan megfogalmazott tudományos felfogással. Csak ez a belső tartalom vezethet szerinte az „üres formák”, a „forme fără fond” kiküszöbölésére. Nyelvi szempontokból világos, mindenki számára megvalósítható „nyelvhelyességi standardokat” jelöl ki. Már előtte Iuliu Boerașiu nyíltan kimondja, hogy „írásainkban mindig tartjuk szem előtt a nép nyelvét”.³⁹ A román irodalom hagyományos népiességének megfelelőleg Maiorescu kortársai s maga Eminescu is (általában a „Junimea”-kör tagjai)⁴⁰ a „népnyelvi standard” mellett foglalnak állást. Nem elképzelt, visszalatinosított, jól-rosszul ismert régies „sermo rusticus” többé az ideál, mint az erdélyieknél, hanem maga a román nép élő, beszélt nyelve, „ahol a szavak nem utánczás, analógia révén, hanem a gondolkodás szükségégei szerint keletkeznek, ahol több bennük az élet, s az igazi eredetiség”.⁴¹ Nemcsak ideális elképzelés ez Maiorescunál — „vox populi, vox Dei”, amint Iacob

³⁷ T. Maiorescu, *Poesia Română*, 1867. 9. l.

³⁸ *Critice*, 447. és 449. l.

³⁹ *Lepturariu*, II. 2. 212. l.

⁴⁰ Maiorescuék irodalmi körét nevezték így; l. ennek jelentőségére és hatására nézve B. Konner, *La société littéraire Junimea de Iassy*, Paris, 1906. *Eminescu és a „népnyelvi standard”* kérdésére nézve l. *Murărașu*, i. m. 193. l.

⁴¹ G. Vărnov-Liteanu, *Cugetări asupra limbei române*. *Convorbiri Literare*, VIII 413. l.

Negruzzi mondja leveleiben — hanem vitalisztikus nyelvszemléletének természetes következménye. Maiorescu nem mondja ki egész határozottan, de szavaiból világosan kivehető, hogy ő a nyelvi haladást (progres) nem romlásnak tartja, mint az erdélyi filológusok, hanem fokozatos fejlődésnek, tökéletesedésnek.⁴² A nyelvfejlődés szerinte bizonyos esztétikai elveknek van alávetve. „*Nece*” (sem) nehézkes, nem hangzott jól a románoknak, *nici* rövidebb volt⁴³ és szebben hangzó” (mai eufonie).⁴⁴ A szavaknak ezek az eufonikus változásai alkotják valahogy a *nép nyelvének szellemét*, a nép haladásának intellektuális és esztétikai elemét (Sufletul limbei poporului, elementul intelectual și estetic al progresului lui).⁴⁵ Itt kapcsolódnak bele Maiorescu irodalomelméleti nézetei általános nyelvszemléletébe. Úgy látszik, az ő felfogása szerint a természetes, benső törvények szerint fejlődő népnyelv adja a mindenkori helyes nyelv normáját,⁴⁶ a jó nyelv szabályait azonban csakis az irodalmi nyelv szabja meg. Kíván tehát irodalmi standardot is, azonban kifejlett valóságérzékével egyetlen román íróat sem tart még arra érdemesnek. Maiorescu irodalmi stíluseideálja a 60-as évek végén még csak jövőbe vetett elképzelés: „Szabad-e divatba hozni a régi nyelvet abban a mértékben, ahogy azt Lambrior teszi? Oly kérdés ez, melyre a feleletet az az író fogja megadni, kit a természet a román népnyelvet alkotó szárlak ismeretével áldott meg.” Így ível Maiorescu irodalmi

⁴² Ismeretes, hogy a mai nyelvészek közül főleg *Jespersen* képviseli ezt az álláspontot.

⁴³ Vagyis alkalmasabb a gondolatközlésre.

⁴⁴ A jóhangzás elve szintén felbukkan már *Voltaire*nél: „Le génie d’une langue”, szerinte „son aptitude à dire de la manière la plus courte et la plus harmonieuse ce que les autres langues expriment moins heureusement”, *Dict. phil. Langues*, XIX. 557. (*Benedek A.* említett dolgozatából, v. ö. 36. jegyzettel.)

⁴⁵ *Critice*, 445—6 l.

⁴⁶ „Mi nem tehetünk mást, mint minden elméleti megfontolást félretéve, követjük nyelvérzékünket”, u. o. 461. l.

standardja népnyelvi eszménye fölé, így alkot azzal szervesen összefüggő egészet. A kritikus, erőivel őszintén számot vetve, jól tudja, hogy ő nem teremtheti meg az irodalmi stílust: „A nyelv egysége csak annak a költészetnek s annak a prózának megszületésével valósítható meg, mely esztétikai beccsel bíró írók nyelve s nem tudományos próza.⁴⁷ Mi ennek a jó nyelvnek alapfeltétele? E kérdésre Maiorescu teljesen franciás feleletet ad: „*A világosság és az értelmesség*”⁴⁸ volt mindig a jó nyelv első feltétele... az orvosok és filozófusok zagyvasága (galimatias), Rabelaistól és Molièretől kezdve, mindig csak az okos emberek gúnyját keltette föl.”⁴⁹ Így áll szemben Maiorescu eleven, a teremtő fejlődés gondolatától áthatott, életszerű nyelvszemlélete, mint a regáti realizmus és tisztánlátás kifejezője, az erdélyiek ködös búvárkodásával, mely „halott, elfeledett, a használatból rég kivesztett nyelvi alakok élesztgetése”⁵⁰ csupán. „Az erdélyi tudósok százados eltévelyedése saját túlzásaik súlya alatt bukott el”.⁵¹

Ismeretes, hogy Maiorescu igazát kegyetlen érveléssel, de kérlelhetetlen logikával érvényesítette. Az ő fellépése előtt, jegyezte fel De Gerando, hogy Erdélyben „les popes valaques vous diront avec sang-froid que l'évêché de Balásfalva a été fondé par Justinien, sous prétexte que cet empereur avait établi un évêque en Dacie.”⁵² Maiorescu fejlett erkölcsi érzékével az egész korabeli román kultúrában ugyanazt a hibát fedezi föl: „az igazság hiányát” (neadevărul).⁵³ Ezt találja meg politikában, költészetben, sőt a nyelvtanban is, vagyis a

⁴⁷U. o. 452. l.

⁴⁸„O limpezime inteligentă”, ez tökéletesen a francia „clarté” fogalom átvétele. *Maiorescu* mégsem kizárólag a német műveltség hatása alatt áll, ahogy legtöbbször gondolják!

⁴⁹Critice, 447. l.

⁵⁰T. *Cipariu*, Principii de limbă și de scriptură, Blaj, 1866, 1. l.

⁵¹L. *Săineanu*, Istoria filologiei rom. 171. l.

⁵²*De Gerando*, La Transylvanie, I. 211. l.

közszellem összes megnyilatkozásaiban. Nyelvi téren Maiorescu inkább hajlandó elfogadni a szükséges galli-
cizmusokat, mint az erdélyiek stílusát, mely hol túlsá-
gosan latinos, hol (a monarchia román nyelvű újságai-
ban) tele van németes fordulatokkal. Inkább a mérsékelt
franciásítás felé hajlik,⁵⁴ mint az erdélyiek nehézkes,
lapos, a regátiak számára sokszor érthetetlen prózája
felé. Nem találja meg az utóbbiban sem a helyes nyelv,
se a jó nyelv követelményeit,⁵⁵ s azon a véleményen van,
hogy az ilyen külső formában megnyilatkozó nemzeti
érzés, bármennyire őszinte is különben, csak árthat, és
nem használhat. Maiorescu elfogult ezen a ponton: nem
látja be, hogy — főleg ami a németességet (és magyaros-
ságot!) illeti, az erdélyiek „nem elvszerűen, hanem szük-
ségből rontják a nyelvet,” (strică limba numai din nevoe,
nu din pricipiu) az iskoláztatás, az őket körülvevő mű-
veltség hatása alatt. Úgy érezzük, hogy a Junimea éles-

⁵³ Critice, 327. l.

⁵⁴ Erdélyben hemzsegnek az „calque”-ok, az Ókirályság-
ban inkább kölcsön szavakat vesznek át. Ugyanez a kettősség
megvan a szerbek és horvátok között: a horvát „lefordítja”
az idegenből jött kifejezéseket, a szerb egyszerűen átveszi az
idegen szavakat, l. B. *Unbegaun* magyar szempontból is jelen-
tős dolgozatát: „Le calque dans les langues slaves littéraires”.
Revue des Etudes Slaves, XII. 19—48. l. A XIX. század leg-
elejétől kezdve igen erős a romániai francia hatás, melynek
nyelvi következményei a szókincs mellett a mondatszerkesz-
tésben is megéreződnek. *Eminescu* panaszkodik is ellene, hogy
a régi „szép, de nehéz mondattan” helyett „nemzetközi szer-
kezetű madárnyelvet honosítottak meg, amelynek mondatta-
nát, ha valaki csak kevéssé tud is franciául, egy hét alatt
megtanulja” (Timpul, 1880 jan. 22.). V. ö. „Aujourd’hui en-
core la langue de la conversation dans les Salons roumains
n’est qu’un idiome hybride, mélange de français et de rou-
main”, A. *Demetresco*, L’influence de la langue et de la litté-
rature française en Roumanie, Lausanne, 1888, 50. l.

⁵⁵ *Maiorescu* a világosságot, a francia „clarté”-t keresi az
erdélyi stílusban és épp ezt nem találja meg. Jóval később egy
modern kritikus, *Lovinescu* is megállapítja, hogy a „rend, vi-
lágosság, szabatos, szerkesztés, mértéktartás és kecsesség” la-
tin tulajdonságok. Critice, V. 147. l.

szavú kritikusat is a németes román nyelv belső ellenmondása bántja: *„A románságot fenyegető német terjeszkedés halálos ellenségei s mégis ők viszik bele a német gondolkodásmódot a román nép széles rétegeibe*

*

A nyelvi eltérések már akkor is megnehezítették volna a Kárpátokon túliak számára az erdélyi román irodalom élvezését, ha abban valóban lettek volna marandó értékek. Eltekintve azonban az elért eredményektől, az irodalomelméleti célkitűzések is teljesen mások Erdélyben, mint az egyesült tartományokban. Itt még Eliade elvét fejlesztik tovább s az írásbeliség mennyiségére fektetik a fősúlyt. „Írjatok mind, kicsinyek, nagyok” — buzdít egy akkori hazafias vers. „Írjatok úgy, ahogy tudtok, írjatok prózában versben, írjatok le mindent, amit jónak láttok, közös érdekből, a ti fajotokért. Ameddig él a nyelv, ne féljete, élünk mi is, addig növekszik a nép, addig nem pusztulunk el.”⁵⁶ A vers végén még egy intelem áll: „Írjatok románul, ne legyetek idegenné, mert bizony latinnal, franciával, nem jutunk messzire”. Az irodalom itt nem öncélú, hanem a nemzeti jelleg megtartását szolgálja. Ezzel szemben Maiorescu „szellemi epicureizmusában”⁵⁷ azt vallja, hogy „a költészet a szellemi élet lukszusterméke,” „une noble inutilité, ahogy Mme de Staël olyan jól mondta. Csak annyiban létezik számunkra, amennyiben esztétikai élvezetet kelthet”.⁵⁸ Eltérő nézeteikből keletkezik az az ellentét, melyet az erdélyiek üres kérkedése képez Maiorescu lesújtó ítéletével szemben. „Irodalmunk kiválik régisége által, jelentős terjedelmében s mai állapota csodálatra méltó! Mi hiányzik még uraim! Egy Pantheon, hol irodalmunk elhunyt harcosai megérdemelt háánkban része-

⁵⁶ Ioan Rațiu, Scrieți toți (Lept. II. 2. 47.).

⁵⁷ Lovinescu, i. m. 67. l.

⁵⁸ Poesia rom. 47. l.

sülhetnek!” — kiált fel naiv lelkesedéssel egy rég elfeledett erdélyi tollforgató 1868-ban.⁵⁹ De nagyotmondását még abban az évben letorkolja az őszinte tárgyilagosság: „Nincs irodalmi tevékenység, jellemző, hogy a regények és elbeszélések mind fordítások. *Mintha még a költészet is eltűnt volna! Alexandri magára maradt, prózánk a legsiralmasabb állapotban van*”.⁶⁰ Hiába hirdeti I. Popfiu Nagyváradon megjelent könyvében, hogy az erdélyi hazafias líra: „Murășanu,⁶¹ Sion, Tăutu, Baronzi újja alatt úgy zeng, mint Horatius vagy Dante éneke”, Maiorescu nyíltan elítél minden politikai költészetet, mely a kortársak nagyrészét — legalább is a regátban — úgyis hidegen hagyja.⁶² Minden művet mely nem érzésből fakad, eltévelyedésnek, sőt izléstelenségnek nyilvánít. Kifakad minden közepszerűség ellen, nem tűri ifjú verskovácsok betolakodását az irodalomba s követendő mintának kizárólag ókiráltságbeli költőket ismer el. Alexandri, Bolintineanu, Alexandrescu, Negruzzi lehet csak szerinte fokmérő s más költőket teljesen mellőzve, inkább fordításokat ajánl. Izlésrontónak tartja az A. Pumnul-féle antológiában szándékosan feldagasztott irodalmat s oly magas művészi követelményeket állít az írók elé, hogy ezeknek, az akkori körülmények között, jóformán csak Eminescu tehetett eleget. Különös véletlen folytán, három évvel Maiorescu irodalomkritikai tanulmánya után (*Poesia română*) valóban megjelenik ez a kivételes költői tehetség, ki ösztönös érzékével megteremti a jó nyelv várva-várt „irodalmi standardját” s ki az iro-

⁵⁹ Iustin Popfiu, Transilvania, 1868, febr. 15. 86. l.

⁶⁰ Critice, 404. l. Még a XX. század elején is *Xenopol* hasonló módon ír a regáti irodalmi viszonyokról; megállapítja, hogy „la littérature chez les Roumains ne saurait prorrer une carrière. Elle ne constitue qu’une occupation secondaire, une *occupation de distraction*...” A. D. *Xenopol*, L’Intellectualité roumaine, Paris, 1912. 20. l.

⁶¹ *Murășanu* a románok 1848-as forradalmi indulójának szerzője.

⁶² I. Popfiu, *Poesia și Prosa*, I. 146. l.

dalmi fejlődés súlypontját végleg ókirályságba helyezi át.

Nyelvszemlélet és nyelvhelyesség, irodalom-elmélet és irodalmi termelés így válik különbözővé a XIX. század derekán. Erdély magára marad, kezéből kicsúszik a vezetés, bár itt az egész szellemi élet továbbra is a lét- és fajfenntartás küzdelmének számít, az újjáalakult s egységes államba forrt tartományokban pedig megindul a fejlődés lázas irama. Még Maiorescu— minden hajthatatlansága mellett is — bevallja, hogy „az erdélyi iskolának stílusunkra gyakorolt hatása annál természetesebb volt, mert művelődésünk egész megindulását (tot începutul nostru de cultură) — akár jó, akár rossz — neki köszönhetjük.⁶⁴ Pár évvel később, 1878-ban Iacob Negruzzi már így szól „az ausztriai románokhoz”, de különösen az erdélyiekhez:

„Mondjátok le arról a gondolatról, hogy valaha, is ti fogjátok vezetni a többi román. Ez teljességgel lehetetlen, mert nálatok a „művelt nyelv” még csak pusztán elmélet, míg nálunk a független Romániában már gyakorlatba lépett. Nálatok még minden az elméletek ködében rejlik, nálunk a műveltség különböző elemei életre keltek. A nyelvi egység annyira fontos, hogy ezzel szemben minden széthúzásnak meg kell szűnnie. Hajdan ti, erdélyiek ébresztettétek fel bennünk a nemzeti érzést, de ez az idő már régen elmúlt, csakúgy, mint a fanariótaturalom; most mi rójjuk le majd adósságainkat s felszólítunk benneteket, fogadjátok tanácsainkat ugyanannyi hálával, amennyivel mi vettük a tiéteket.”⁶⁵ Negruzzi végkövetkeztetése: annál jobban felvirágozik majd az erdélyi románság műveltsége, „minél sűrűbb és bensőbb érintkezést tart fenn” Kárpátokon túli testvéreivel.⁶⁶

Az erdélyi román irodalom átolvadása a Kárpátokon túli irodalmi életbe nehezen lett volna lehetséges Maio-

⁶⁴ Critice, 441. l.

⁶⁶ Convorbiri Literare, XI. 246—7. l.

⁶⁶ U. o. 78. l.

rescu s általában a „Junimea” körének esztétikai idealizmusa mellett. Maiorescuék a „l’art pour l’art” elvének kissé merev alkalmazásában nem vették észre, hogy lényegében ők is egy „formă fără fond”-ot, gyökértelenül lebegő s nem a helyi viszonyokból sarjadt elgondolást erőszakolnak rá az irodalmi termékekre. Jellemző, hogy a „Junimea” legnagyobb költői egyénisége, Eminescu, nem vetette magát alá ennek az elvont eszteticizmusnak. Számos versében ott a tendencia, a világosan megfogalmazott cél, mely legtöbbször azonos újságcikkeiben kifejtett nézeteivel. Nem csoda, hogy éppen az ő egyik leghatalmasabb versén („Epigonii”, Az utódok) mutatta be J. Gherea, a besszarábiai származású kritikus, a „Junimea” legjelentősebb ellenfele,⁶⁷ hogy a 60—70-es évek kiábrándultsága, „dezilluzionizmusa” mögött tulajdonképpen társadalmi bajok rejtőznek. Ebben az erősen szociális érzésű bírálóban kétségtelenül orosz szellemi áramlatok Taine és Brandes kultuszával párosulnak.⁶⁸ Épp azért, mert a román királyság területén kívülről jött, Gherea tisztában volt a határon túli, erdélyi és besszarábiai románok helyzetével. Ő nemcsak, hogy nem ítéli el a programmszerű politikai vagy szociális célzatú költészetet, hanem kritikusi vezérelvét is így fogalmazza meg: „A nagy költők minden időben és minden népnél, nagy szociális eszméket fejeztek ki”.⁶⁹ Ghereánál mindig a szociális eszmék nyomulnak előtérbe s a nemzeti gondolat bizonyos mértékben mindig elhomályosodik. Ennek okaira többször rámutattak. Gherea humánus elgondolása képtelen volt megférti bármilyen nemzeti ideológia keretében, épp Gherea emberi karakterének hontalansága

⁶⁷ L. Kanner, i. m. 221. és köv. l.

⁶⁸ Gherea elméleti megközelítésait kifejezetten „teze pozitive”-nak mondja (Critice, I. 294. l.), tehát ellentéte Maiorescu esztétikai idealizmusának. Teljesen Taine szellemében szól környezet (u. o. 3—6. l.) és fajiség (36—7. l.) kérdéseiről Ghereáról érdekesen ír N. Iorga fiatalkori művében (Opinions sincères, Buc. 1899, 162. l.).

⁶⁹ Studii Critice, I. 297. l.

miatt. Mégis úgy látszik, az ő hatása készítette elő az erdélyi írók sorozatos átáramlását az egész románság irodalmába. Ez a hatás természetesen inkább általános-ságokban mozog és elsősorban a kedvező légkör megteremtésére szorítkozik. Világosan ki kell emelnünk, hogy az erdélyi íróknak — például Coşbuc-nak csupán szociális programja támaszkodhatott Gherea-ra, nemzeti felfogásuk semmiesetre sem. Az erdélyiekben élénk erővel élt nemzeti nyelvű irodalmuk missziós tudata,⁷⁰ s ezt nem befolyásolhatta volna Gherea kozmopolitizmusa. Az irodalmi élet hullámválása szempontjából sem szabad túloznunk Gherea jelentőségét. E magára maradt kritikus folyóiratai jórészt önmaguktól tűntek el és kétségtelen, hogy Gherea sem tudta felrázni a havasalföldieket szellemi letargiájukból.⁷¹ Legfeljebb bizonyos írói csoportok eszmevilágát gazdagította.

Az erdélyiek tisztult idealizmusa, mely „mint tavaszi szél” tört be a kis Eminescu-utánzók búsongásába — a musset-i „mal du siècle” ötvenéves késéssel jutott el Romániáig! — tehát csak közvetve hozható kapcsolatba Gherea-ival. A közvetlen előzmény Vlahuţánál keresendő, ki maga is Eminescu-utánzó kezdetben, de csakhamar megírja a „Hol vannak álmodozóink” nagyszerű strófáit, mely az „Epigonii” méltó párdarabja. A román fejlődés különösen szerencsés fordulataként — amint előbb, Maiorescu óhajának megfelelően, a legkedvezőbb idő-

⁷⁰ V. ö. „Des vieillards qui avaient vu 1848 et la sainte levée de drapeaux pour la nation me parlaient avec chaleur de cette littérature du pays qui était *un mythe pour les habitants du royaume de Roumanie ...*”. Iorga Opin. Sine. 146. l.

⁷¹ Az Ókirályságban nem volt „művelt középosztály”, előkelők és parasztok között óriási űr tátongott. Erdélyben viszont nemcsak a paraszt érdeklődési köre *fejlettebb* (*Xenopol*, i. m. 10. l.), hanem a népi eredetű úri osztály is élénk kapcsolatot tart fenn a köznéppel s igyekszik „lui infiltrer les idées qu'elle-même avait prises aux lumières de la civilisation” (u. o.). Iorga is kiemeli, hogy „une distinction... s'impose entre notre public de Roumanie et le public romain de ce qu'on appelle les „provinces subjuguées”, i. m. 143. l.

pontban bukkant fel a nagy költő — úgy most is Vla-huță hatalmas szózatára megjelenik az — álmodozó: Coșbuc személyében. Az aradkörnyéki Slavici-csal, ezzel a Jókai történelmi romantikájára emlékeztető elbeszélő-vel együtt Coșbuc képviseli legjellegzetesebben az erdélyi román lélek beáradását a 19. század szellemi fejlődésébe. Tulajdonképpen Coșbuc az erdélyi ideológia első tisztultabb és maradandó értékkel bíró irodalmi képviselője. „Erdélyi ő, írja róla Goga, mert szoros kapcsolatban áll e csodálatos földdarab érzelmi gazdagságával.”⁷² Nem csak érzelmi világával, de kultúrájával is a monarchia műveltségi köréhez tapad. Versformája s balladáinak belső szerkezete német klasszikusokból származik (részben talán Arany közvetítésével),⁷³ tárgykörének egyes elemei pedig a 19. század második felének magyar költészetével állnak szoros rokonságban.⁷⁴ Coșbuc jelentősége elsősorban abban domborodik ki, hogy szava nem vész el nyomtalanul, nem marad az irodalomnak magányos alakja, mint a moldvai Ion Creangă, a legjobb román meseíró, vagy Delavrancea, hanem a korhangulat helyes kihasználásával hagyományt tud teremteni. Hiába zárkózik be tipikusan „dépaysé” lelkületével, fiatalkorának mind szebbé képzelte világába,⁷⁵ szavainak gyújtó hatása lesz és a következő nemzedék szemében már két költő: Eminescu és az erdélyi Coșbuc képviseli a román szellem legjellegzetesebb kiteljesedését.⁷⁶ Ezt Goga sokszor kiemeli patétikus hangú emlékirataiban⁷⁷ és ezúttal

⁷² O. Goga, *Mustul care firbre*, 266. l.

⁷³ I. m. 257. l.

⁷⁴ Ismeretes, hogy „Fatma” c. költeményének tárgya Endrődi S. „Haide”-jából származik. l. *Bitay Á. Endrődi S. egy költeménye Coșbuc-nál*, Erd. Irod. Szemle, 1924, 335. l.

⁷⁵ Goga, i. m. 252. l.

⁷⁶ U. o. 255. és köv. l.

⁷⁷ Érdekes, hogy egy másik kritikus 1903-ban még csak egyetlen nagy román költőt emel ki: *Eminescut* („Deux grands poètes dominant et inspirent notre littérature moderne : le Peuple et le regretté Mihail Eminesco”, Th. Cornel, *La Roumanie littéraire d’aujourd’hui*, Paris, 1903. 5. l.

nekünk is kötelességünk nyomatékosan utalni erre a tényre.

Már láttuk Eminescu esetében, hogy ő is a románság igazi „szentelt földjének” csupán Moldvát és Erdélyt tartja.⁷⁸ A regát lokálpatriotizmusa sokáig nem fűzött különösebb tartalmat Havasalföldre. Ennek bizonyára történeti okai vannak. Mircea diadalmas korának emléke a múltban távolesett, igazán „árnyék” maradt⁷⁹ s a lakosság maga is, talán épp kevert fajisága miatt nem érzett bensőbb kapcsolatot e messzi hagyományokkal.⁸⁰ Fentebb utalunk Eliade tájszemléletére, melyek középpontjában Erdély áll s nem kis meglepetéssel ugyanazt a jelenséget tapasztaltuk Duiliu Zamfirescunál, ki a rövidmultú román regényírás egyik legjelentősebb alakja.⁸¹ Bár éppen ezt az író tekintették sokan az erdélyiek ellenségének, „Indreptări” (Útmutatások) című regényében szépen fejezi ki az erdélyi föld, a római múlt földje iránti tiszteletét és ragaszkodását. Ez a tájszemlélet még mindig archaikus; csak ködös távlatokban eltűnedező multtal számol s nem gondol a jelen problémáival. Igaz, hogy az olyan szelíd egyéniségek, mint Vulcan, a Familia szerkesztője, ki Eminescu első fölfedezője volt s ki annyi igyekezettel fáradozott az erejét és átfogó képességét messze túlhaladó feladaton, a román irodalmi élet centralizációján, nem volt elég markáns, elég bátor egyéniség, hogy kellőképpen kidomborítsa a román szellemi élet

⁷⁸L. főleg *Murărașu*, i. m. 39. l. A munteniai írók közül Eliaderól emlékezik meg csupán különös tisztelettel (főleg E. vallásos-nemzeti misztikus elképzeléseit emlegeti csodálattal, l. Epigonii, 4. vsz. és G. *Călinescu*, *Opera lui M. Eminescu*, I. 170—1. l.).

⁷⁹*Alexandrescu* egyik Lamartiee-szerű „meditációjának” címe ez; „Mircea árnya Coziánál” (a fejedelem által alapított kolostor neve).

⁸⁰A 80—90-es évek havasalföldi társadalma teljes közönnyel viseltetett a nemzeti eszmék iránt, melyeket az emberi fejlődés szempontjából elavultaknak érzett, *Iorga*, i. m. 40. l.

⁸¹L. *Lovinescu*, i. m. 32—4.

belső szükségleteit.⁸² Ezt a feladatot Goga Octavian vállalta magára. Az ő jelentősége tájszemléleti vizsgálódásainkban különös értékkel domborodik ki. Ő az egyetlen román író, ki magyar irodalmi hagyományt: Petőfi ideológiáját vitte bele a román szellemi élet hullámvászába. Goga igazolja fentebb vázolt nézetünket, mely szerint az erdélyiek nemzeti érzése a magyar nemzeti érzés átfordítása lenne. Goga esetében a példa oly világos, hogy közelebbi bizonyításra sem szorul.⁸³ Hiába ír Slavici leki-csinylőleg Petőfiről (1871),⁸⁴ most hatása nyílt, bevallott, és jellemző, hogy Iorga folyóirata, a „Sămănătorul” is közli 1909-ben Loichitã sikerült⁸⁵ Petőfi fordításait. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a magyar költészetből Erdélyben készült verses fordítások csekély kivétellel oly gyatrák voltak, hogy nem hathattak Goga Petőfiből merített verseire.⁸⁶ Sajátságos módon nála Eminescu nyelve és kifejezőkészsége⁸⁷ keveredett Petőfi ideológiájával. Ez nem elszigetelt jelenség: ebben a korban, az erdélyi románok misztikába hajló idealizmusa vágyódva tekint Bukarest felé. Iorga is feljegyezi 1899-ben brassói benyomásai közé: „Ils (t. i. az erdélyiek) vons étaient reconnais-sants si, Roumain de Bucarest (*oh! l'idée qu'its se font de Bucarest ceux qui n'ont jamais vu notre capitale: une Rome, une Jérusalem de la race*) vons vouliez bien cor-

⁸² *Vulcannak*, mint a „Familia” szerkesztőjének, kulturtevékenységét, mely a XIX. századi magyar-román művelődési törekvéseknek legérdekesebb fejezete, legközelebb külön tanulmányban mutatjuk be.

⁸³ *Gogának* a magyar költéssel való viszonyára (I. Iorga, Arts et Littérature, 98. l.) szintén visszatérünk.

⁸⁴ A „Convorbiri Literare”-ban.

⁸⁵ L. *Veégh* S. Petőfi a románoknál, Mercurea-Ciuc, Csikszereda (1934), 31—32 l.

⁸⁶ V. ö. Revue des Etudes Hongroises-ban (1934. 373—4. l.) *Veégh* könyvéről megjelent ismertetésemet. L. még Gh. *Krisztof*, Istoria limbii și lit. magh. Cluj, 1934, 136. l.

⁸⁷ Erre *Lovinescu* utalt nagy határozottsággal.

riger un mot peu correct, provincial, échappé àeurs lèvres.”⁸⁸

Ha most már feltesszük a kérdést, milyennek láthaták a regátiak az erdélyi irodalmat 1910 körül, s általában hogy éleződött ki ekkor az egyes román tájak irodalmi ellentéte, legérdekesebb Lovinescu tanulmányára utalni, melyet dolgozatunk elején már említettünk. Ez a cikk Agârbiceanu, erdélyi elbeszélő méltatásának készült, de első felében a kiváló kritikus kitér általános kérdésekre is. Örvend, hogy ha ezek közül a „kulturálatlan” oláhok közül (dintre acești „Valahi” fără cultură)⁸⁹ kikerül egy-egy ihletett költő, mint Goga, vagy egy-egy erőteljes elbeszélő, mint Agârbiceanu. Az első vonás, amit kiemel Lovinescu, tehát az erdélyi irodalom diszkontinuitása. Nincsenek tradíciók szerinte, csak elszigetelt tehetségek vannak. Rövid elméleti fejtegetés után így határozza meg az erdélyi irodalom lényegét: „Vidéki irodalom, melyet erősen befolyásolnak a helyi körülmények. Tele van a föld szagával, melyből sarjadt, de esztétikailag feltétlenül alacsonyabbrendű, egyrészt a túlságosan merev naturalizmus (!), másrészt túlzott részletesség, de főleg gazdagabb latin kultúra hiánya⁹⁰ folytán.” Lovinescu pártat-

⁸⁸ *Iorga*, Opin. Sinc. 148. I. V. ö. „Nekünk a nap Bukarestben kel föl — ez volt Erdélyben a szólásmód, mely csodaként megőrzött *Budapest pusztításaitól*” (de ravagiile Buda-pestei), mondja nem minden pátosz nélkül *Goga* (i. m. 254. l.)- Ennek a kifejezésnek pontos megfelelője *Rákosinál* az „Ex oriente lux”-jelenet (Elnémult harangok), mely közvetlen erdélyi tapasztalatokon alapulhat.

⁸⁹ Ez nem egészen fedi a valóságot. Más szerzők már 1890—1920 körül kiemelik az erdélyi románok szellemi fölényét királyságbeli testvéreik fölött („ils disent ce mot de „frères” avec une intonation presque mystique”, *Iorga*, i. m. 148. l.). *Iorga* ezt határozottan a németes kultúra nevelő hatásának tulajdonítja: „L’influence allemande exerce une meilleure influence, une influence plus saine et plus sérieuse sur un peuple aux débuts de sa civilisation que l’influence française”, u. o. 151. A német hatásba itt persze a magyar hatást is bele kell értenünk.

⁹⁰ Értsd: franciás szellem.

lansága igazán meglepő: „A mi irodalmunk, amely technikájában magasabbrendű, túlságosan sokat foglalkozik a házasságtöréssel⁹¹ s az érzelmi kérdésekkel; szociális vagy nemzeti problémákat ritkán vetnek fel.”⁹² Nem úgy Erdélyben, ahol az életnek nemesebb, emelkedettebb tartalmát domborítják ki s hol még a naturalizmus is bizonyos ideális felfogással párosul.⁹³

Ezzel Lovinescu valósággal kijelöli a fejlődés továbbbi vonalát: az erdélyi Rebreanu, kinek regényét, „Ion”-t úgy tekinti, mint a „Sămănătorul” (tehát havasalföldi szellemi mozgalom!) célkitűzéseinek teljes megvalósulását, valójában határátköve Erdély önálló irodalmi fejlődésének: az ebben rajzolt erdélyi falu ideális légköre (pópa, tanító) Agârbiceanu nemzetnevelő elbeszéléséből származik, a paraszt ösztönélete pedig Móricz Zsigmondon át Zola felé mutat.⁹⁴ S ha Rebreanu regényét szembeállítjuk a moldvai Sadoveanu s a munteniai Sandu-Aldea vagy más román prózaíró művével, megkapjuk a modern román regény síkján, a román lélek tájhoz kötött megoszlásának irodalmi szintézisét.

*

⁹¹Épp ezt említi Babits is, mikor a francia irodalomnak a háború előtti magyar irodalomra való hatásáról tesz megjegyzéseket (Halálfiái).

⁹²Lovinescu, i. m. 149. l.

⁹³ Ennek az idealizmusnak „őszinteségét” most nem vesszük vizsgálat alá, nem akarván elkalandozni az irodalomtörténettől távolosó területekre s kerülni óhajtván *mindent*, aminek politikai színezete lehet.

⁹⁴ Zola hatására utal *Trem l* (Nouvelle Revue de Hongrie, 1932), „Mikszáth és Rebreanu” kapcsolataihoz Csűry Bálint szolgált ötletes adalékot, Debr. Sz. 1934. Rebreanu és Madách viszonyáról (már többször említettem; l. Eckhardt S. Az összehas. irod. tört. feladatai Középeurópában; cikkem a nagyváradi „Az Ut”-ban, 1933) a Revue des Etudes Hongroises egyik legközelebbi száma hozza részletesebb tanulmányomat.

A világháborút követő egyesülés, mely hatvan év óta érlelődő tervek megvalósulását jelzi,⁹⁵ természetesen lényegesen megváltoztatja a tájrajzi különbségek irányait és jelentőségeit. Minden jel arra mutat, hogy e különbségek nem tűntek el, inkább csak módosultak és bizonyos átértékelésen mentek keresztül. Ennek a legújabb fejlődésnek vizsgálata már külön tanulmányba, kritikai összefoglalásba kívánkozik. Célunk ezúttal csak az volt, hogy bemutassuk, *a történeti fejlődés rövid vázlatában, azokat a különbségeket, melyek a Kárpátokon inneni és túli románok között mindenkor fennálltak*. Dolgozatunk — ismételjük már többször jelzett vezérelvünket — mindössze a probléma kereteinek kijelölésére készült s mintegy ösztönzésül a további kutatásra.

Gáldi László.

⁹⁵ Al. Papiu—Ilarian műve („Independența constituțio nală a Transilvaniei”) 1861-ben jelent meg s ezt a hosszú érle lődést Jancsó Benedek is elismeri.